

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра теоретичної і практичної філософії

**АНАЛІЗ ПРИСУТНОСТІ КУЛЬТУРНОГО АРХЕТИПУ
ГЕРОЇЧНОЇ СМЕРТІ В МАСОВІЙ КУЛЬТУРИ
ANALYSIS OF THE PRESENCE OF THE CULTURAL
ARCHETYPE OF HEROIC DEATH IN MASS CULTURE**

Кваліфікаційна робота за освітньо-професійною програмою
«Прикладна філософія»
за спеціальністю 033 Філософія
на здобуття освітнього ступеню магістра філософії

Студент-виконавець:
Вацик Юлія Русланівна

(підпис)

II курс, ОС — Магістр

Науковий керівник:
Гладких Валентин Валерійович
кандидат філософських наук, доцент

(підпис)

Допущено до захисту:
на засіданні кафедри теоретичної
і практичної філософії
протокол № _____ від _____ 2021 р.

Завідувач кафедри теоретичної і практичної філософії,
доктор філософських наук, професор
Шашкова Людмила Олексіївна _____

Київ-2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ УЯВЛЕНЬ ЛЮДИНИ ПРО СМЕРТЬ	7
1.1. Осмислення смерті крізь призму міфологічної свідомості	7
1.2. Аналіз особливостей релігійних традицій щодо феномену смерті	14
1.3. Контекст формування філософської танатології та її сучасного стану	21
РОЗДІЛ II. ФОРМУВАННЯ ТА ОСМИСЛЕННЯ СЮЖЕТУ ГЕРОЇЧНОЇ СМЕРТІ: КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ КОНТЕКСТИ ТА ОЦІНКИ	26
2.1. Трактуння та оцінка самогубства: від перших релігій до сьогодення	26
2.2. Явище соціокультурного вбивства як соціальний примус до героїчної самопожертви	37
2.3. Практика війни як легітимізація та романтизація соціального вбивства	41
2.4. Мучеництво як прояв релігійних та політичних переконань	45
РОЗДІЛ III. ФЕНОМЕН ГЕРОЇЗАЦІЇ СМЕРТІ ЧЕРЕЗ ДОСВІД ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОЇ ПОПУЛЯРНОЇ КУЛЬТУРИ	50
3.1. Героїзація смерті, як елемент мовної культури в контексті української та англійської мови	50
3.2. Аналіз впливів феномену героїзації смерті на сюжети у поп-культурі: кінематограф, відеоігри, комікси	55
ВИСНОВОК	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ	70

ВСТУП

Смерть, як соціокультурний феномен, була об'єктом досліджень від найдавніших часів. До кожного різновиду смерті в більшості культур світу є своє особливе, інколи сакральне ставлення. І особливим різновидом смерті, який схвалюється соціумом та оспівується в найдавніших письмових творах людства є саме героїчна смерть.

Героїзація смерті зустрічається у міфах, релігійному ставленні до смерті, в образотворчому мистецтві та літературі впродовж тисяч років. Тому не дивно, що героїзація смерті посіла таке важливе місце в продуктах сучасної масової культури. Проте це явище і досі є недостатньо дослідженим науковцями гуманітарного спрямування для повного і достатнього його розуміння, а також для усвідомлення можливих наслідків для розвитку молоді.

Про необхідність розробки проблеми героїзації смерті в сучасній культурі свідчить факт, що найбільш популярні види масової культури з необхідністю використовують елемент героїчної смерті в своїх творах. І можна припустити, що це може мати прямий або опосередкований вплив на свідомість споживачів.

Загалом тема героїзації смерті розроблена недостатньо, як в українській, так і в загальносвітовій науковій думці. Смерть, а особливо героїчна смерть та процес її романтизації та возвеличення переважно є лише побічними об'єктами уваги науковців з вищенаведених галузей.

У зв'язку з неналежним дослідженням явища героїзації смерті в сучасній гуманітаристиці лише підкреслюється актуальність даного дослідження. Мотив романтизації смерті героя, піднесення такого вчинку та схвалення постійно простежується не лише в міфологічних оповідях, але й в сучасних продуктах масової культури, що беззаперечно має вплив на формування світогляду сучасної людини. Це явище так само підкреслює актуальність зазначеної теми. Також не останню роль у важливості дослідження цієї теми відіграють і реальні події, зокрема й збройний конфлікт на сході України, який вимагає від індивідів відтворення патерну героїчної смерті, закладеного культурно.

Ступінь опрацювання. На жаль, прямих досліджень, пов'язаних зі смертю, недостатньо як в українській, так і в загальносвітовій науковій думці. Ще менше робіт представлено в розгляді культурної здатності до героїзації смерті або героїчної смерті як факту. Але загалом, можна виділити такі постаті, які заслуговують на увагу при дослідженні саме явища героїчної смерті — соціолог К. Сіал, який написав роботу під назвою «Героїчна смерть» в журналі «Sociology», де дослідив думки 250 людей про смерть та зрештою прийшов до висновку, що в ХХІ ст. стає поширеним заперечення смерті в умовах, коли релігія більше не може запропонувати значущої розповіді для вмираючого «Я». Також важливою для розуміння місця героїчної смерті в мистецтві давнини є робота британської філологині К. О. Паше «Герой поза собою: героїчна смерть у давньогрецькій поезії та мистецтві».

Не меншу користь в розумінні ставлення до смерті загалом та героїчної смерті зокрема несуть священні книги світових релігій — Біблія, Коран, Тора. Міфи та роботи, присвячені міфам на кшталт енциклопедії «Міфи народів світу» під редакцією С. Токарева та робота антрополога Б. Малиновського «Магія, наука та релігія» дозволяють проаналізувати загальні архетипічні компоненти в феномені героїчної смерті.

Ключове місце для розуміння феномену героїчної смерті також посідають роботи, присвячені місцю самогубств у людській культурі. Такі як: «Естетика самогубства» Ю. Вагіна та Л. Трегубова, суїцидологічний етюд «Письменник та самогубство» Г. Чхартішвілі, розвідки П. Сорокіна «Самогубство, як соціальне явище» та соціологічний етюд французького батька соціології Е. Дюркгейма «Самогубство». Адже сама героїчна смерть за своєю суттю є актом соціально схваленого самогубства.

Об'єктом дослідження даної кваліфікаційної роботи є культурний архетип героїчної смерті.

Предметом дослідження є феномен героїзації смерті в масовій культурі ХХІ ст.

Метою даної кваліфікаційної роботи є дослідження передумов, що створили простір, в якому відбувається піднесення героїзації смерті, а також яким чином це проявляється в найбільш популярних продуктах дозвілля масової культури ХХІ ст.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати еволюцію уявлень про смерть від найдавніших часів до сьогодення;
- вирізнити відмітні риси героїчної смерті та окреслити межі героїчної смерті у формі самогубства, мучеництва, воєнної самопожертви, як соціальних феноменів;
- визначити принципову різницю у ставленні суспільства до явищ героїчної смерті у вигляді самогубства, соціального вбивства, легітимної практики вбивства на війні;
- з'ясувати, яке місце традиційні уявлення про героїчну смерть посідають у сучасному україномовному та англomовному лінгвопросторі;
- виявити причини популярності культурного архетипу героїчної смерті;
- проаналізувати найбільш популярні приклади продуктів популярної культури на прикладі сучасного кінематографу, відеоігр та коміксів Західного та Східного виробництва на предмет героїзації смерті героїв.

Положення наукової новизни, які виносяться на захист дипломної роботи:

- репрезентовано феномен героїзації смерті, як один з найбільш давніх культурних архетипів;
- обґрунтовано доцільність дослідження феномену героїзації смерті в сучасній поп-культурі як одного з найбільш популярних.

Методологічна база. Логіка розгортання матеріалу дипломного дослідження та його багатосаровість вимагає використання низки загальнонаукових методів, задля досягнення мети дослідження та виконання поставлених завдань. По-перше, варто зазначити, що специфіка дослідження вимагає від дослідника-філософа постійного звертання до культурологічного

дослідницького спадку, до соціології та соціальної філософії, до психоаналізу — і як теорії, і як методу досліджень проблеми. Окреме місце серед досліджень природи героїчної смерті займає порівняльна міфологія, оскільки міфологічні елементи містяться в культурах та ідеологіях і Нового часу, сучасності, насамперед у масовій культурі. Звичайно, що дослідження феноменів людського існування також потребує розробки у сфері філософської антропології.

Тому наведене дослідження носить міждисциплінарний характер. Впродовж дослідження був використаний порівняльно-історичний метод задля порівняння міфів різних культур, які створювали ці міфи в різних історичних та просторових контекстах. Системний аналіз забезпечив проведення цілісного дослідження та розгляду поняття героїчної смерті як комплексного поняття, що може мати різне трактування. Також зважаючи на специфіку теми пов'язану з аналізом контенту популярної культури останніх років, був використаний метод контент-аналізу періодичних друкованих та Інтернет-видань.

Сформульовані мета та завдання дослідження зумовили структуру кваліфікаційної роботи, яка складається зі вступу, трьох розділів, висновку та списку використаних джерел. Кожен із розділів присвячений окремому питанню, але має смислове поєднання з загальною структурою заявленої роботи. Перший розділ присвячений визначенню еволюції уявлень про смерть, ставлення до смерті від давнини до сьогодення. В другому розділі розглядаються основні різновиди героїчної смерті та смислова різниця у ставленні соціуму до них у порівнянні одне з одним та зі смертю «не героїчною».

Третій розділ присвячений саме безпосередньо висвітленню прецедентів героїзації смерті на прикладі аналізу сучасних української та англійської мов. Також у третьому розділі були проаналізовані три з найбільш доступних та поширених типів дозвілля в масовій культурі, в яких часто зустрічається героїзація смерті та які можуть вплинути на формування світоглядних парадигм у індивідів, які споживають цей контент — кінематографі, відеоіграх та коміксах.

РОЗДІЛ І. КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ УЯВЛЕНЬ ЛЮДИНИ ПРО СМЕРТЬ

1.1. Осмислення смерті крізь призму міфологічної свідомості

Усвідомлення власної смертності та осмислення природи смерті притаманне людині з найдавніших часів. І оскільки у давніх суспільствах міфологія є домінантою духовної культури, не дивно, що дослідники можуть віднайти міфи, пов'язані зі смертю, як одного з найважливіших етапів життя, у більшості народів світу. Міф — це історична перша форма самосвідомості, яка виростає з потреби людини пояснити світ довкола та саму себе. Таким чином, у міфах по всьому світу можна дізнатись не лише історію появи людини на землі, але і віднайти міфологічні здогадки, чому люди стали смертними.

Дослідження міфів, пов'язаних зі смертю, дає можливість науковцям побачити, які давні уявлення про смерть дійшли до наших днів у вигляді культурних архетипів. І як міфологічні уявлення про смерть, в тому числі і героїчну, знову і знову виявляють себе в сучасних творах мистецтва та витворах популярної культури.

Наприклад, в аккадській міфології є міф про Адапу, який пояснює, чому людське життя має кінець. Згідно з цим міфом, Бог Еа створює першу людину Адапу і наділяє її великим розумом, але не безсмертям, оскільки боїться, що безсмертний Адапа може стати подібним богу. Тому Еа навчає Адапу відмовитися від їжі та води, які Адапі може запропонувати бог Ану, обманюючи, що це будуть їжа та вода мертвих. І коли Ану пропонує Адапі їжу та воду життя, Адапа відмовляється, за що спантеличений бог Ану відправляє Адапу на землю прожити життя як смертний. Філософ Джошуа Марк зазначає: «Хоча це не виражено безпосередньо в міфі, але міркування Еа здаються схожими на міркування Ягве з Книги Буття, де після того, як Адам і Єва були прокляті за те, що вони їли з Дерева пізнання добра і зла, Ягве виганяє їх з Едему перш, ніж вони також зможуть їсти з Дерева життя» [66].

В нігерійському міфі, який за сюжетом подібний на історію вигнання з Едему Адама і Єви, створення перших людей та набуття ними смертності

пояснюється через порушення табу. У цьому міфі бог Абассі створив світ, а також першого чоловіка та жінку, але він не хотів, щоб люди жили на землі, щоб вони не стали рівні йому. Проте його дружина Атаї наполягла, щоб Абассі дозволив парі оселитися на землі. Абассі погодився за умови, що люди не будуть самі виготовляти собі їжу та народжувати дітей. Однак люди порушили цю заборону. І щоб люди ніколи не стали рівними богу, Атаї послала у світ смерть [64].

Інший міф про появу смерті на землі можна віднайти на Островах Тробріана, Океанія. Туземці цих земель вважали, що в первісні часи, коли люди ще жили під землею, після старіння вони могли скидати шкіру, щоб помолодіти. І з виходом на землю вони не втратили цієї можливості. Але одного разу бабуся разом з онучкою пішли на річку, де під час плавання бабуся скинула шкіру. Внучка не впізнала у молодій дівчині свою родичку та прогнала її геть. Злій та ображеній жінці довелося повернутися по свою шкіру, щоб одягти її назад. Тоді внучка впізнала бабусю та почала жалітися, що вона злякалася, коли прийшла незнайома дівчина, але її вдалося прогнати. На що стара жінка сказала, що онучка просто не хотіла її впізнавати, й тепер онучка буде старіти, а сама бабуся помре. Після цього, згідно з цим міфом, люди втратили можливість змінювати шкіру, щоб залишатися молодими [24, с. 124-125].

В міфології корінного населення Північної Америки головним винуватцем людської смертності традиційно робили трікстерів-койотів. Американська дослідниця Е. Кларк в роботі «Індіанські легенди з Північних Скелястих гір» наводить міф племені каліспел, в якому койот випадково приводить в світ смерть. У цьому міфі після смерті дочки койота, він пішов до річки та почув звуки азартної гри з іншого берегу. В човні, який прийшов на поклик койота, була його померла дочка. Вона здивувалася, що це її батько, але дозволила йому сісти у човен за умови, що він закрив очі. І щойно койот відкрив очі, човен почав тонути.

На іншому березі дочка койота наказала йому не дивитися на азартну гру й вони лягли спати. Але койот не втримався і пішов в будиночок, де йшла гра.

Він доєднався до однієї з команд, але кожного разу, коли його команда програвала, він сам встигав вийти з гри. На честь своїх перемог він заспівав переможну пісню і, коли його дочка прийшла на цей шум, інші гравці усвідомили, що програли та впали за смерть. Дочка койота почала його сварити, що він її не послухав і через це померли її діти: якби вони перемогли, то койот і його світ померли б, але вона і її діти могли б вийти з їхнього світу мертвих.

Дочка койота дала йому клунок та наказала не відкривати його, поки він не добереться до вершини пагорба з іншої сторони течії. Але койоту щось заважало і він хотів швиденько це виправити та піти далі. Але з клунку вибігло четверо дітей, яких він не зміг схопити. Койот вирішив повернутися та все розповісти дочці, на що вона сказала, що він тепер втратив її дітей назавжди. Адже після смерті вона потрапила до світу мертвих, де народила дітей і та азартна гра була питанням життя та смерті — якби діти виграли в цю гру, життя перемогло б та зараз не було б жодної смерті [52, с. 75-77].

Але особливо важливим для людської культури стає сюжет із іудейського міфу про гріхопадіння та наступним після нього вигнання з Раю перших людей — Адама та Єви. Британський письменник Р. Грейвс у своїй роботі «Иудейские Мифы. Книга бытия» зазначає: «Деякі елементи міфу про гріхопадіння з Книги Буття відносяться до далекої давнини, проте композиція належить пізнішому часу, й у деяких місцях має очевидно грецький вплив» [8, с. 22]. Під грецьким впливом Р. Грейвс має на увазі погляд жителів Середземномор'я на фізичну працю, яка включає в себе також обробку землі, що уявлялася як важка повинність. Наприклад, подібне ставлення до роботи, як тяжкої людської долі, можна знайти в праці Гесіода «Робота і дні», де він описує прекрасне життя людей без важкої роботи та смерті від хвороб до того, як Пандора випустила всі біди [7].

Міф про Пандору важливий також і тим, що показує, як сюжет про порушення табу, яке призвело до набуття смертності людиною, є скоріше архетипічним, універсальним для країн Середземномор'я та Північної Африки.

Міф про вигнання з Раю та наступним за ним набуттям смертності першими людьми в іудейській міфології хоча і не унікальний з точки зору сюжету, але він є особливо важливим в контексті як давньої, так і сучасної світової культури. Адже з розповсюдженням авраамічних релігій цей сюжет міцно вкорінявся в культурі не лише країн Європи та Північної Африки, але й буквально по всьому світу.

Для розуміння місця, яке займала смерть в людській культурі, важливо також проаналізувати її місце серед універсальних міфологічних архетипів. Загалом, поняття «архетип» було введено швейцарським психоаналітиком К. Г. Юнгом та означало «первинні схеми образів, їх психологічні передумови, що відтворюються несвідомо й апріорно формують активність уяви, і тому виявляються в міфах і віруваннях, у творах літератури та мистецтва, у снах та маревних фантазіях» [26, с. 110-111].

Культуролог та дослідник культури С. Аверенцев зазначає, що сам К. Г. Юнг недостатньо послідовно розкривав взаємозалежність міфологічних образів як продуктів первісної свідомості та архетипів, як елементів психічних структур. Тож у пізнішій літературі термін «архетип» почав застосовуватись для позначення найбільш загальних, фундаментальних та загальнолюдських міфологічних мотивів, початкових схем уявлень, що лежать в основі будь-яких художніх, і в тому числі міфологічних структур вже без обов'язкового зв'язку з юнгіанством як таким [26, с. 110-111].

Загалом в усіх розвинених міфологіях можна віднайти подібні образи світу хтонічного, невидимого світу мертвих. Дослідниця Є. Щепановська вважає, що в найдавніших архетипах світової міфології можна виділити ряд початкових відносин до смерті, які проектується і на сучасне її розуміння та філософські ідеї танатології. Серед основних стратегій ставлення до смерті можна виділити наступні: смерть як продовження земного існування, як вчинення долі, як випробування, як зцілення чи перетворення.

Ставлення до смерті як до продовження земного існування, на думку Є. Щепановської, найдавніше. В його основі лежить аналогія між світами мертвих

та живих [45, с. 138]. Таке архетипічне ставлення до смерті як до існування чи продовження існування з негативною конотацією має раціональний та нейтральний характер. У даному випадку смерть мислиться як продовження життя, хоча і в дещо іншій якості, або уявляється його дзеркальним відображенням. У сучасному світі відображенням цього архетипу є ідеї, що смерть — це не кінець, а природний перехід усередині самого життя.

Уявлення про смерть як точку відліку для осмислення земного існування розвиває ідею смерті, як долі. Наприклад, в міфології шумерів побачити свою долю, яка незримо супроводжує людину все життя, означає померти. Загалом у міфології та подальшій культурі смерть, як межа та звершення долі, починає мислитися позитивно — як людська вершина та пік самореалізації особистості. Наприклад, для найвідомішого культурного героя Геракла смерть стає щаблем для його піднесення на небеса.

Позитив ставлення героїв до смерті в тому, що вони здійснюють неминуче всією внутрішньою силою своєї особистості, що викристалізовується в їх боротьбі, а стверджуючи загальнолюдський ідеал, особистість знаходить безсмертя і тим самим долає смерть, роблячи крок від неминучості до свободи.

Така позиція особливо помітна в християнських культурах. Її можна знайти і у стоїків. Смерть тут виступає ключовим моментом для розкриття ідеї реалізації свободи, яку ближче до сьогодення розвиває екзистенціалізм. Подолана вільною особистістю смерть перетворюється на ніщо і позбавляється власного позитивного змісту, смерть лише відтіняє життя її миттєвості.

З іншого боку проявляється ставлення до смерті як до своєрідного випробування, що вимагає від людини особливих якостей. У даному випадку смерть уявляється як випробування, своєрідна перевірка, що спонукає виявити вольову, фізичну або моральну спроможність особистості, яка здійснює героїчний архетип, а тому і не боїться смерті. Особистість виносить себе за межі зумовленості долі роду і її посмертна доля в міфах мислиться іншою. Невипадково у міфах окремих народів (германців, ацтеків, нікарагуанців) доблесна смерть у бою ставиться вище за звичайну. Смерть у такий спосіб

постає, як випробування і перевірка в екстремальній ситуації, що пробуджує всі сили людини.

Ще яскравіше демонструють цю ідею образи потойбічних судилищ, які в тому числі нерідко передбачали посмертну оцінку гідності та моральності людини. Уявлення про судилища після смерті можна зустріти у найрізноманітніших культурах. Наприклад, у арабських містиків землю і рай з'єднує міст тонший за волосся, яким може пройти лише праведник, щоб не впасти в пекло. У Давньому Єгипті на суді Осіріса зважувалося серце та перо богині Істини Маат, і якщо серце від злодіянь було тяжче за перо, то людину ковтало чудисько Амнат [36].

Ще один сюжет осмислення смерті, на який варто звернути увагу в контексті цього дослідження, це зцілення або ж перетворення. Таке уявлення підкріплюється семантикою невичерпного потенціалу, прихованого у царстві смерті, який може бути спрямований на зміни життя. У таких міфологічних сюжетах бог смерті, страшний своєю руйнівною функцією, у міфах постає випробувачем життя на міцність, що губить те, що не пройшло перевірки, але дає силу тим, хто пройшов випробування.

Підземний світ, звідки беруть сили для росту рослини, мислиться джерелом невичерпного потенціалу: адже він дає сили зростання рослинам, і в нього йде все, що зникло з лиця землі. Звідси образ невичерпного багатства надр і царства бога смерті: традиційне уявлення про плату богам підземного світу, типовий образ підземних зміїв, що охороняють скарби, зв'язок бога смерті з худобою, яка була для стародавніх уособленням багатства і що множилася тощо. Оскільки підземний світ асоціюється із пробудженням прихованих сил, у міфах із ним нерідко співвідноситься цілительство та регенерація [31].

Таким чином, зіткнення зі Смертю з архетипічної логіки може дати ні з чим не порівнянну силу, багатство та владу, якщо не зруйнує людину у випробуванні. Активність смерті, що руйнує те, що віджило своє, накопичуючи потенціал для майбутньої регенерації, постає як джерело необхідної трансформації і тому як фактор розвитку життя.

Загалом, міфи, пов'язані зі смертю, присутні в усіх культурах, адже смерть — це травмуюча подія, яка лякає людину своєю невідомістю та водночас невідворотністю. Смерть лякає тим, що доводиться переживати смерть близьких, і тим, що при зіткненні зі смертю людина починає усвідомлювати власну безпорадність, смертність та кінцевість, що безумовно залишає свій слід на житті людини, її переконаннях та вчинках.

1.2. Аналіз особливостей релігійних традицій щодо феномену смерті

Сильний вплив релігії на людське життя зобов'язало релігійних священників та теологів не тільки філософськи осмислювати смерть, як етап життя людини, шлях до безсмертя тощо. Але і практично та раціонально допомагати людям переживати втрату у вигляді психотерапевтичних поховальних обрядів. Це позначилося на ритуальній, обрядовій складовій світових релігій.

Вважається, що поховальні обряди можна віднайти вже в найдавніших релігіях світу. Наприклад, про це може свідчити той факт, що від початку мерців не хоронили. Однак згодом простежується формування усвідомлення про можливі загрози від мертвого тіла, наприклад поширення хвороб [16]. Можна припустити, що проведення поховальних обрядів було покладене на жерців, які були служителями перших релігійних вірувань.

Політеїстична релігія давніх греків містила в собі велику групу божеств, які були пов'язані зі смертю, що свідчить про те, що смерті приділялося багато уваги. Від бога Аїда, брата Зевса, з яким вони дихотомічно були правителями світу божественного, світу вічного життя та царства мертвих, до психопомпа Танатоса, чие ім'я й дало назву сучасній науково-філософській дисципліні «танатологія». Про Танатоса збереглося небагато відомостей — в міфах його частіше згадують у межах його функцій. Наприклад, в «Іліаді» є згадки про нього та його брата, Гіпноса, функції якого подібні до Танатоса на смисловому рівні, адже сон для людини міфологічної епохи — це також помирання [27, с. 491].

Традиція погребальних обрядів, а також перехід душі людини зі світу живих до царства мертвих у релігії давніх греків описані дуже детально. Наприклад, Сізіф зумів перехитрити Танатоса, переконавши його, що жінка Сізіфа не справить поховальну традицію, щоб душа Сізіфа не перейшла у царство мертвих, і тому Танатос має відпустити Сізіфа у світ живих [27, с. 439].

Про значну увагу до розглянутої теми свідчать не лише міфологічні оповіді, але й велика кількість погребальних артефактів. Наприклад, «Обол Харона» — монети, які не використовували в повсякденному житті через надто

легку вагу. Натомість, вони служили як важливий елемент погребальних традицій у персів, греків, римлян та інших [68].

В найдавнішому писемному джерелі людства «Епосі про Гільгамеша» описуються релігійні вірування шумерів, а смерть постає тут центральною проблемою. Після смерті свого товариша Енкіду головний герой епосу Гільгамеш вперше усвідомлює свою смертність та ставить екзистенційне питання.

Зрештою в «Епосі про Гільгамеша» у контексті віднаходимо і міф про те, чому змії скидають свою шкіру та залишаються «безсмертними». Згідно з міфом, змія з'їдає квітку безсмертя, яку з такими труднощами дістав Гільгамеш [15].

У контексті даного аналізу, варто зазначити і про релігію Давнього Єгипту, оскільки в контексті цієї культури існували цілі збірки погребальних гімнів та релігійних текстів під загальною назвою «Книга мертвих», що були спеціально створені для допомоги мертвому перейти в світ мертвих. Ця традиція починається з заупокійних текстів на саркофагах та стінах пірамід за часів Середнього та Давнього царств відповідно. «Книги мертвих», як сувої папірусу — стали традицією Нового царства [36].

Традиційні релігійні системи пропонують людині універсальну у відповідь на страх власної смертності — концепцію безсмертної душі. Категорія душі зустрічається як у близькосхідних та західних традиціях іудаїзму, ісламу та християнства, так і в індуїзмі, буддизмі та східних віруваннях. Проте підходи до інтерпретації смерті відрізняються від однієї релігійної системи до іншої.

В християнстві смерть — це наслідок гріхопадіння людини. Але ця релігія зосереджена на вірі в безсмертя душі, а отже життя після смерті та воскресіння із мертвих. Тому смертне життя уявляється лише як мить на шляху до справжнього безсмертя та блаженства. Самі концепції існування Пекла та Раю в авраамічних релігіях та необхідність пам'ятати про своє майбутнє після смерті у вчиненні справ в теперішньому свідчить про розповсюдження в європейській парадигмі концепції «memento mori» (з латинської мови «пам'ятай про смерть»).

Окрім саме безпосередньо поховального обряду, що часто супроводжується священником, який має відспівувати померлого, в християнстві існує також традиція молитов за упокій, коли навіть десятки років після смерті живі моляться за своїх померлих родичів. Питання втручання живих людей до смертного суду виявилось каменем спотикання під час релігійних воєн між протестантами та католиками у XVII-XVIII століттях. Протестантська традиція заперечує, що молитви рідних забезпечують покійнику чесноти у потойбічному житті. Відповідно до цієї традиції, перед смертним судом людина постає на самоті [57].

Особливо важливо також згадати традицію поховальних днів, які є важливою частиною культу східних християн. Поминальні дні у православ'ї мають глибокий сакральний сенс через глибоку віру християн в безсмертя душі. Поминальні дні можна умовно поділити на поминки, що пов'язані саме безпосередньо зі смертю близьких, та загальні традиційні дні для поминання мертвих.

У випадку з поминками, то згідно з візантійсько-слов'янською християнською традицією вони проводяться тричі після смерті людини — на третій, дев'ятий та сороковий дні після смерті. Це пов'язано з традиційною вірою у те, що перші три дні душа померлого ще перебуває у колі сім'ї, наступні 6 днів пізнає потойбічний світ, а з 9-го дня дух покійного починає митарства, яких має бути 20 днів. Віра у те, що перші три дні після смерті душа перебуває поруч з тілом і хоронити людину варто лише на третій день, спирається на свідчення воскресіння Ісуса Христа. А також третій день виступає винятковим тому, що саме він ототожнюється зі Святою Трійцею. У подібного повір'я існує досить тонка теологічна підстава: справа не просто в рівності числа днів і трьох Божественних іпостасей, але і в тому, що воскреснувши саме на 3-й день, Ісус Христос повною мірою виявив у земному світі Трійцю як триєдність — Святий дух, що виходить від Бога-батька, оживив його, вони ніби співіснували всі разом, як щось цілісне, в момент воскресіння [14].

У період митарств, які тривають з 9 до 40 дня після смерті, за уявленнями православних християн, людину перевіряють на кожному етапі, виявляючи наскільки важкими були її гріхи, список яких подають біси, та чи перекриваються гріхи благими ділами, які підраховує янгол-охоронець, який супроводжує людину з народження. І хоча уявлення про митарства не є догматичними, але вони органічно продовжують аскетичне вчення про постійну земну боротьбу людини зі злом навколо себе та про важливість пам'ятати, що земне життя скінченне, а після смерті настає безкінечність [46].

Загалом слідування таким традиціям поминок має також і терапевтичний ефект для того, щоб живі родичі загиблого могли змиритися з втратою. Оскільки поминки супроводжуються спеціальною трапезою, то можна говорити про те, що таке спілкування з близькими стає найкращою колективною терапією, адже розмовляючи про покійного, згадуючи його чесноти, люди діляться своєю скорботою, переживаннями та спогадами, а не замикаються у собі, не залишаються віч-на-віч зі своїм горем та болем втрати.

Також існують поминальні дні безвідносно до дня смерті померлого. Вони як правило відрізняються за назвою, датою та прив'язкою до певного християнського свята в залежності від регіону. Але їх головна мета залишається єдиною — пом'янути померлих предків. Сакральним є відвідування кладовищ у цей день для «спілкування» з померлими родичами. В церквах в ці дні читають молитви «за упокій» душі [35].

Загалом традиції поминання мертвих існують у багатьох сучасних суспільствах. Корені подібних поминальних днів як правило походять від глибокої давнини, які згодом у синтезі з християнською церквою дали синкретичний продукт нових вірувань. Інколи поминальні дні навіть стають предметами сучасної масової культури. Наприклад, мексиканський День мертвих який був включений в список ЮНЕСКО нематеріальної культурної спадщини людства і супроводжується багатоденними карнавалами та багато зображується в різноманітних художніх творах, від початку походив від традиції підношень богині смерті Міктекакіуатль [59]. В сучасній Мексиці з приходом

християнства культ богині Міктекакіуатль отримав нове синкретичне обличчя — танатолантрію Святої Смерті, яке хоча і стикається з переслідування з боку традиційної католицької церкви, але щороку отримує все більше і більше парафіян.

Сучасне свято Геллоуїн, яке відзначається в переддень Дня всіх святих 3 жовтня, з потраплянням на американську землю отримало колосальну популярність [49]. Сьогодні у багатьох країнах у Геллоуїн відбуваються карнавали, які в сукупності з випрошуванням солодощів, дозволяють людям пережити відчуття антибуднів, коли стираються соціальні ролі, порушуються табу, присутні сміх, пародійність та різкі контрасти, як, наприклад, сусідство символів життя та смерті, вищого та нижчого тощо.

В іудаїзмі, як і в християнстві, існує багато традицій, правил та зобов'язань для родичів померлого та для священнослужителів. Наприклад, одразу після смерті людини треба відчинити усі вікна в будинку та вилити воду, яка була налита в який-небудь посуд. Тіло померлого кладуть на підлогу (ноги разом, а руки на грудях), а хтось із родичів або близьких друзів сідає біля тіла, щоб читати книгу Тегілім. У Торі навіть для священнослужителів коенів, для яких смерть є порушенням ритуальної чистоти, є приписи кого вони мають похоронити [21]

Також в іудейській традиції існувало погребальне братство Хевра-Каддіша, яке у XIX ст. було необхідною складовою єврейської общини. В обов'язки членів братства входило не лише погребіння померлих, але й відвідування хворих в лікарнях, надання притулку подорожнім тощо. Приписи Тори зобов'язують хоронити небіжчика якомога скоріше після смерті, але, наприклад, існує є табу на похорони на шабат та у свята [13].

Поминальні дні також присутні в іудейській традиції. Але на відміну від традицій Східних християн, коли поминальні дні могли бути в різні дні, в залежності від регіону, в іудаїзмі є закріплені дати для поминання родичів. Традиційно юдеї поминають померлих на Йом Кіпур, на восьмий день свята Суккот, в останній день свята Песох та у Шавуот.

За мусульманськими уявленнями, чим правильніше пройдуть поминальні обряди, тим легше буде душі померлого очікувати свого воскресіння в барзасі [1]. Тобто в проміжному стані, в якому перебуває душа до воскресіння у Судний день. За правилами шаріату не прийнято поминання покійного на третій, сьомий, сороковий та п'ятдесят другий день. Адже вважається, що згадування на сьомий та сороковий дні запозичено в інших віросповіданнях і тому не повинне застосовуватися в ісламі.

Загалом в світових авраамічних релігіях смерть мислиться, як етап більш важливий за життя. Тому в цих релігіях існує багато приписів для живих як діяти впродовж життя, що робити під час смерті близької людини тощо.

Інший підхід можна зустріти в східних релігіях — індуїзмі та буддизмі. В цих релігіях також існує віра в життя після смерті, але вже у вигляді реінкарнації — це не продовження життя в іншому вимірі або очікування Судного дня для воскресіння, а віра в переселення душі після смерті. При реінкарнації на людину чекає нагорода або покарання за її справи в нинішньому житті. Це уявлення втілює концепція карми — нагород, накопичених під час перероджень.

Карма лежить в основі кастової системи Індії — форми соціальної організації, яка виникла у II тисячолітті до нашої ери та продовжує відтворюватися в сучасності. Залежно від «хорошої» або «поганої» карми людина приходить у нове життя як представник більш або менш привілейованої касты. Якщо дотримуватись правил, які йому наказує кастове положення, карма може покращитись. І тут виникає надія на більш вдалу реінкарнацію, і навіть на прижиттєві блага. Після низки реінкарнацій душа припиняє свій життєвий цикл і знаходить спокій.

Уявлення про реінкарнацію втілене також в похоронних обрядах індуїстів. Навіть сьогодні вони часто не ховають померлих у землі, а спалюють їхні тіла на вогнищах. Попіл вони по можливості розвіюють над поверхнею річки [34].

В той час, наприклад, в Японії існує триденне буддійське свято Обон — свято поминання померлих. Обон — одне з найважливіших буддійських свят. За традицією вважається, що в ці дні душі померлих повертаються до живих і

відвідують своїх рідних. Нерідко Обон називають Святом ліхтарів, оскільки з настанням темряви люди вивішують ліхтарики, щоб душі покійних могли знайти дорогу додому.

У храмах тим часом відбувається читання священних книг, родичі кладуть свої підношення до вівтарів. До вечора в парках можна побачити ритуальний танець «бон одорі», він покликаний заспокоїти душі предків [72].

Отже, різні релігії, як головні транслятори норм моралі та принципів організації багатьох суспільств, виготовили свої форми взаємодії з мерцями, як в прямому, так і в переносному сенсі. Давні поховальні ритуали, що були створені тисячі років тому, продовжують сповідуватися і досі. І хоча смерть сьогодні знаходиться на маргінезі проблем сучасної людини, але зрештою смерть все одно продовжує зберігати безліч ритуалів, наповнених сакральних сенсів.

1.3. Контекст формування філософської танатології та її сучасного стану

Поява у другій половині ХХ століття такого специфічного культурного явища як танатологія, що виділилася у самостійну науку із сфери медицини, відкрило нові горизонти в осмисленні феномену смерті. Своєрідним поштовхом до цього стала книга американського психолога-клініциста та психіатра Г. Фейфеля «Значення смерті», що вийшла ще в 1957 році [54]. Класичною для танатології стала книга Е. Кюблер-Рос «Про смерть та вмирання» [20], в якій вперше дослідження смерті було представлено у двох аспектах: смерть як доконаний акт (death) і смерть як процес вмирання (dying).

Лише із кризою форм релігійного «спілкування зі смертю» (починаючи з періоду Реформації у християнстві), а також кардинальних змін у баченні смерті кінця ХІХ — поч. ХХ ст. (масштабні війни, насильство, зростання кількості суїцидів) смерть привертає увагу не тільки релігійних діячів і філософів, але вчених-природників, які намагаються застосувати науковий метод до вивчення цього феномену. Перші спроби наукового пояснення феномена смерті пов'язані з дослідницькою діяльністю та практикою лікарів: фізіологів, анатомів, а пізніше психіатрів, які намагалися знайти «природне пояснення» смерті, використовуючи об'єктивні дані.

Початком розробки сучасної медичної танатології можна вважати кінець ХVІІІ ст., коли працював французький анатом, лікар та фізіолог М. Біша. Його цікавили фізіологічні процеси, пов'язані зі смертю та вмиранням. В другій частині своєї роботи «Фізіологічні дослідження про життя та смерть» він присвячує 13 статей дослідженням самої смерті. І цих статях М. Біша описує процес раптової смерті від зупинки роботи серця, мозку та легенів, оскільки на думку М. Біша природня смерть зустрічається рідко. Вже в першій статі першого розділу, присвяченій життю М. Біша дав йому визначення, що життя — це лише сукупність дії, що противляться смерті [4].

Сам термін «танатологія» був запропонований І. Мечниковим в роботі «Етюди оптимізму», вперше опублікованій в 1907 р. Він вводить це поняття в першу чергу у сенсі вивчення природньої смерті. Мечников вважав, що

танатологія в науковому сенсі лише починає свій розвиток, в той самий час, як вивченням смерті вже займалися представники різних релігій, філософських течій, письменники та поети [25, с. 90].

Очевидно, що І. Мечников був цілком правий. Від початку існування людської культури можна говорити про появу думок та розмислів про смерть. Зі стародавніх часів з'являються похоронні ритуали, божества та істоти нижчої демонології, в функції яких входило позбавляти людину життя, перевозити її душу в світ по ту сторону від живих тощо. Таким чином філософське та протофілософське осмислення смерті почалося задовго до формування танатології, як розділу медицини.

Багатовікова історія взаємовідносин людини зі смертю стала об'єктом пильного вивчення вчених різних галузей знання як один із найважливіших компонентів історії ментального. У тому числі необхідно відзначити роботи Ж. Бодріяра, М. Фуко, Ф. Хуземана, У. Янкелевича, М. Еліаде, А. Тойнбі, А. Кестлера, С. Шпільрейн.

Незважаючи на відмінності в підходах до смерті, вищезазначених дослідників об'єднує загальне функціональне пояснення смерті, яке потім отримує розвиток у психіатрії та психології. Так С. Шпільрейн розглядає деструктивний вплив смерті як способу встановлення життя, відзначаючи її важливу роль у роботі психіки [44], що пізніше визнає З. Фрейд, використовуючи поняття «потяг до смерті».

У свою чергу В. Штекель не просто підкреслює значущість переживання смерті, але виносить його в центр всього психічного життя, яке особливо яскраво проявляється у сновидіннях, наповнених сексуально-танатичною символікою [60, с. 273]. Це дає підстави вважати, що смерть стає об'єктом дослідження через зняття табу із сексуальності, а символізм смерті наповнюється сексуальними образами. П. Федерн, продовжуючи розробляти концепцію «потягу до смерті», дійшов висновку існування мортідо — бажання самознищення. Боротьба між самозберігаючим (лібідозним) та деструктивним (танатичним) інстинктом

визначає як внутрішнє життя людини, так і зовнішнє — соціальне та культурне [55, с. 153].

В межах сучасних гуманітарних досліджень питаннями смерті розглядаються так звані «death studies». Однак важливо підкреслити, що «death studies» — це не про дослідження смерті, як об'єкту, а, перш за все, про стосунки живої людини зі смертю і з тими, хто пішов. Вважається, що початок death studies дала книга Ф. Ар'єса «Людина перед обличчям смерті», яка позначила межі та пріоритети дискусій на тему смерті, легітимізуючи, таким чином, саму цю тему в сфері гуманітарних досліджень [2].

Загалом дослідження смерті перебувають у просторі між зафіксованим та недоведеним особистим досвідом та умоглядними спекулятивними міркуваннями теології та філософії. Події ХХ ст. сильно вплинули на безперервність, послідовність, та й на саму необхідність та можливість рефлексії та розмови на задану тему, проте на Заході вже півстоліття спостерігається стійкий інтерес до неї. При цьому «death studies» існують як принципово мульти- та міждисциплінарне поле — до нього долучаються дослідники з різним академічним минулим та професійною оптикою.

На теренах Східної Європи тематика смерті досі залишається маргінальною серед дослідників гуманітарної сфери. Окремо можна виділити лише сформований в Росії в 90-х роках ХХ ст. унікальний рух «Російської філософської танатології», присвячений аналізу смерті. Це був час про який російський філософ К. Ісупов в 1994 р. пише, що той час був відзначений загостреною увагою до ситуацій надмірної екзистенції, до яких належить і «питання про смерть», тогочасний інтерес до якого набуває підкреслено детективного характеру, не тільки на рівні мас-медіа» [17].

Російська філософська танатологія була зосереджена в межах Асоціації танатологів Санкт-Петербурга, яка згодом було реорганізована в Санкт-Петербурзьке товариство танатологічних досліджень. Асоціація танатологів Санкт-Петербурга за участю Санкт-Петербурзького відділення Інституту людини РАН видавала альманах «Фігури Танатоса» — неперіодичне

філософсько-культурологічне видання, що виходило в Санкт-Петербурзі з 1991 під редакцією філософів А. Демічова та М. Уварова. Усього вийшло шість випусків. Для назви Альманаха послужив образ грецького бога смерті Танатоса. Альманах «Фігури Танатоса» на перших етапах свого існування став своєрідним «полігоном» дослідницької роботи, в основному з жанром посткласичних філософських дискурсів, які отримували апробацію на східноєвропейському ґрунті на початку 90-х років. У цьому сенсі він став стартовим майданчиком для серйозної наукової роботи російських філософів.

Перший випуск альманаху «Фігури Танатоса» є однією з перших спроб відродження на вітчизняному ґрунті філософського обговорення проблеми смерті. У центрі уваги його авторів — дослідження символів смерті у ландшафтах сучасної культури. У другому випуску альманаху представлені різноманітні дослідження філософських роздумів на тему смерті. Проблематика смерті та вмирання аналізується у широкому культурно-історичному контексті, що охоплює традиції вітчизняної та західноєвропейської культури. Третій випуск філософського альманаху «Фігури Танатоса» присвячений проведенню міжнародної конференції «Тема смерті у духовному досвіді людства».

Четвертий випуск філософського альманаху присвячений інтерпретаціям теми смерті у різних жанрах філософської та художньої творчості. Значна увага у цьому випуску приділена сучасним технікам роботи із «текстом смерті». Особливе місце займає розділ, присвячений осмисленню теми смерті у російському культурно-історичному просторі. П'ятий спеціально-конференційний випуск альманаху, що містить матеріали другої Міжнародної конференції «Тема смерті в духовному досвіді людства». В останньому, шостому випуску філософського альманаху «Фігури Танатоса», тема цвинтаря представлена як об'єкт філософських, культурологічних, екологічних та інших дисциплінарних та міждисциплінарних досліджень. Альманах містить також блок художньо-поетичного осмислення теми.

Також можна виділити такі постаті, які заслуговують на увагу при дослідженні філософської танатології ХХ-ХХІ ст. — це П. Сорокін, а також Е.

Шнейдман, С. Аванесов та Дж. МакМехан. Ці дослідники дивилися на смерть через призму самогубства. Також не меншу користь в розумінні ставлення до смерті та самогубств несуть роботи «Естетика самогубства» Ю. Вагіна та Л. Трегубова, а також суїцидологічний етюд «Письменник та самогубство» Г. Чхартішвілі.

Підсумовуючи варто зазначити, що в сучасному світі домінують ідеї про смерть не як про кінець, а як природній перехід усередині самого життя. Останнім часом громадська думка дедалі більше схилилася до такого сприйняття смерті. Причина, ймовірно, криється в органічній потребі зробити смерть більш доступною після того, як у технократичному світі вона виявилася загнаною на периферію культури, і традиції спілкування зі світом померлих перервалися. Стає все більш очевидним, що світ існує як культурна реальність пам'яті про минуле та людей, які стали опорою для становлення та сприйняття світу живими. Реальність померлих тому має як інтимно-особистісне, так і загальнокультурне значення. Це світ, який є фундаментом сьогодення, тому питання про методи правильного внутрішнього зв'язку з ним завжди залишиться відкритим.

Крім того екологічні тенденції сучасного мислення вимагають безперервності сприйняття світу природи та світу культури та цивілізації загалом. Розрив тут означав би не лише можливість втрати сімейної та культурної традиції, що відсилає до варварства, а й натуральної природності відносин, що руйнує внутрішню суть людини і веде до психофізичних порушень та хвороб.

РОЗДІЛ II. ФОРМУВАННЯ ТА ОСМИСЛЕННЯ СЮЖЕТУ ГЕРОЇЧНОЇ СМЕРТІ: КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ КОНТЕКСТИ ТА ОЦІНКИ

2.1. Трактування та оцінка самогубства: від перших релігій до сьогодення

Ставлення до самогубства не є однозначним у жодному із суспільств. Існує дуже тонка грань між самогубством, за яке будуть покарані нащадки самогубця або навіть стерті його здобутки, та піднесенням померлого, як справжнього героя свого часу та суспільства.

Перші відомості про самогубство можна знайти ще в міфах. Наприклад, Геракл — найвідоміший герой давньогрецької міфології — покінчив життя самогубством. Л. Трегубов та Ю. Вагін пишуть, що річка Дунай, за легендою, з'явилась після самогубства богатиря Дуная, та загалом ця річка пов'язана з самогубствами в слов'янському фольклорі [40]. Різні описи самогубств також віднаходяться в значній кількості давніх текстів — «Калевалі», «Рамаяні», Біблії, Корані, «Енеїді» тощо.

В язичницькому суспільстві Давньої Греції заборонялось самогубство без дозволу полісу. Якщо не було законного дозволу полісу, трупи самогубців спалювали з презирством. Приклади заборони самогубства суспільством можна знайти в діалозі Платона «Федон». Устами Сократа Платон розповідає, що боги — це такі собі господарі людей і вбити себе без їх волі не можна. Проте в окремих випадках самовбивство дозволяється вчинити, як це має статися з Сократом [32]. На думку Е. Любова в язичницькому Римі з культом задоволень, суїцид був романтизований як акт звільнення та перемоги над безсмертними богами [23, с. 12].

Для розуміння оцінки суспільством самогубства показовими є міфи про те, в яку істоту нижчої демонології перетворюється самогубець після смерті. Неспокійна душа самогубця в Китаї перетворювалась на демона гуя, на горнапштикнерів перетворювались самогубці у вірменських повір'ях, а жінки-самогубці чи жінки, які загинули при спробі аборту, в західних слов'ян ставали богинками — потворними жінками, що викрадали людей [40]. У міфології

окремих народів Європи вважалося, що самогубці перетворювалися на вампірів. Що свідчить переважно про зневажливе ставлення до самогубців.

Різні повір'я щодо самогубців зустрічаються у всіх давніх народах світу, що мало б свідчити про існування самогубств на самих ранніх етапах розвитку людства. Однак з іншого боку, можна так само простежити випадки героїзації самогубств. Тобто виправдання, схвалення та навіть вимагання самогубства від окремих членів суспільства. Особливо це стосується альтруїстичних, героїчних самогубств, наприклад, під час війни. Вони заохочувались на всіх щаблях розвитку людства.

Можна припустити, що такі героїчні самогубства виправдовувались через переважання користі для колективу, що підвищує шанси народу на виживання. В часи, коли не існувало моралі в сучасному розумінні, переважала саме користь. Тому цілком логічно, що в давні часи ми знаходимо таке утилітарне ставлення до самогубства, що сьогодні може виглядати аморальним.

Обряд саті в Індії, харакірі в Японії, традиція поховання слуг та дружин господаря разом з ним в Китаї та інших країнах, звичай старих германців вбивати себе на користь племені — хоча і виглядають, як самогубства, але ними не є на думку соціолога П. Сорокіна. Він називає ці та інші подібні випадки «жертвами» та зазначає, що в первісному суспільстві самогубства, як такого немає [38, с. 105]. Тому очевидно, що такі самогубства лише в окремих випадках були добровільними, а часто регламентувались писаними та неписаними законами та правилами.

Тобто це такі прецеденти самогубств, які не просто не засуджувалися, а вимагалися від індивіда. Очевидно, що в такому випадку існує певний соціальний примус, пов'язаний як з об'єктивними причинами. Наприклад, зниження соціального статусу вдови в Індії, що скоріше за все призведе до її гибелі, так і певними моральними нормами та уявленнями про честь, гідність та героїзм, які панували в суспільстві, як, наприклад, це було у випадку сеппуку та харакірі в Середньовічній Японії.

Очевидно, що релігія довгий час визначала людське життя та була головним транслятором норм моралі, поведінки та ставлення людей до різних соціальних явищ. Релігія відіграла і досі відіграє важливу роль у сприйнятті та зображенні самогубства як індивідуального рішення та як соціального вбивства. В своїй дисертації, присвяченій проблематиці самогубства, Д. Кисельов описує результати клініко-епідеміологічних досліджень 121 осіб, що оглядалися психіатричною бригадою швидкої допомоги. З них цілих 80,2% вважали себе релігійними та декларували свої релігійні переконання [19, с. 111].

Очевидно, що не можна заперечувати, що навіть на нерелігійну людину релігія має опосередкований вплив через значний вплив на культуру та політику різних країн загалом. Ставлення до самогубства в різні історичні епохи та в різних релігіях відрізняються від абсолютного засудження до заохочування в окремих випадках, які потім стануть причиною героїзації померлих.

Відомо, що авраамічні релігії в цілому негативно ставляться до самогубства та активно його засуджують з мінімальною кількістю виключень на кшталт тих самих героїчних самогубств на захист віри. Але Г. Чхартішвілі зазначає, що християнство сформувало своє негативне відношення до самогубства лише через 5-6 віків після його виникнення. Наприклад, першого біблейського самогубця Авімелеха прийнято засуджувати за вбивство 70 своїх братів, але не за його власне самогубство [42, с. 40]. А зображуючи смерть Юди Іскаріота, євангеліст Мефодій пише сухо, не описуючи ступінь гріховності цього акту: «І кинувши срібники в храмі, він вийшов, пішов та вдавився» [28, Мф. XXVII, 5].

Загалом у Біблії самогубство зустрічається всього 7 разів. В роботі визначають декілька причин біблейних самогубств, серед них називають: самопожертву, гордість, докори сумління, страх перед майбутніми муками [39, с. 31]. І що з цього можна назвати вільним вибором людини піти з життя не через тиск соціуму? Тож можна побачити, що в Біблії немає прямого засудження самогубства.

Смерть Ісуса Христа в певному сенсі також можна назвати самогубством від чужих рук, адже він добровільно прийняв свою смерть. І наслідуючи Христа, християнські релігійні фанатики починають навіть жадати мученицької смерті та вчиняти самогубство, за що Церква зараховувала їх до числа святих. Північноафриканських християн-донатистів церква навіть оголосила єретиками через надмірне шанування мучеників, що вилилось в культ самогубств. Донатисти вчиняли самогубства самотужки або могли примушували вбивати їх випадкових подорожніх, погрожуючи їм розправою.

Тобто на етапі переслідування християнської церкви самогубства за віру схвалювались, тому що це свідчило про відданість її прихильників та, можна сказати, це було своєрідним способом популяризувати християнство. Коли ж християнство отримало значно більше авторитету, а переслідування християн за їх віру в Римській імперії припинились, потреба в подібних жертвах відпала. Тих самих донатистів навіть охрестили єретиками саме за гріх гордині.

Блаженний Августин в своїх поглядах на самогубство непослідовний — він засуджує самогубство, проте, будучи прихильником Платона, повторює, що все таки існує можливість самогубств за велінням Бога. А вже в 452 р. в результуючому документі Арльського Собору було зазначено, що самогубство — це злочин і що воно є нічим іншим, як результат диявольської злоби [39, с. 31]. Філософ Тома Аквінський вже остаточно оголошує самогубство тричі смертним гріхом без жодних виключень — проти Бога, проти суспільного закону та проти людської природи.

Ставлення до самогубства в усіх християнських країнах до ХХ ст. було негативне настільки, що це відбилося навіть в законодавстві. Наприклад, зазначає В. Войцех, кримінальні статті, що карають за самогубство і його спробу діяли в Російській Імперії аж до 1917 р. А покарання за спробу самогубства в Англії були скасовані лише 1961 р. У Пруссії до 1871 р. поховання самогубця мало відбуватися без релігійних церемоній. В Австрії канонічні строгі традиції залишалися майже незмінними. Так само було і в католицькій Іспанії.

Традиційно на території християнських держав самогубців не відспівували після смерті та їх не дозволялося ховати на кладовищах, а поховання зазвичай відбувалося біля дороги або за межею кладовища [33]. Єдиним винятком були люди, яких посмертно визнавали божевільними, які вчинили самогубство в стані помутніння розуму. Заборона поховань самогубців навіть сьогодні стосується церковних кладовищ.

Разом з релігійною карою також було ще й світське покарання. Згідно з наказами Карла Великого, Людовика Святого, Едуарда та інших європейських правителів заповіт самогубця мав вважатися недійсним, а його майно мало бути конфіскованим. В Бордо труп самовбивці підвішували за ноги, в Аббевілі його тягли вулицями тощо. Загалом самогубці прирівнювалися до звичайних вбивць та злодіїв. У Новому світі, в США кримінальний кодекс штату Нью-Йорк 1881 р. також розглядав самогубство, як злочин. Але скільки покарання трупа самогубця визнавалось марним, то карались особи, що зробили лише спробу самогубства [39, с. 107].

Із вищесказаного видно, що християнські держави надзвичайно суворо засуджували і карали самогубців. Тільки за останнє століття можна побачити прагнення пом'якшити або зовсім знищити покарання за самогубство в різних країнах. Не виключено, що не останню роль в відміні або послабленні покарань відіграла дискусія про те, що разом із «правом на життя» у кожної людини, має бути і «право на смерть». Проте в християнстві якщо людина свідомо позбавляла себе життя, але мала на меті врятувати іншу людину або групу людей, то такий вчинок класифікується не як самогубство, а як самопожертва. Така людина шанується нарівні зі святими мучениками [29, с. 16].

Подібне ж негативне ставлення до самогубства знаходимо можна простежити і у нехристиянських народів. Проте тоді як Тома Аквінський забороняє жінці, що перебуває перед загрозою зґвалтування, вбивати себе, в іудейській релігійній традиції це виправдовувалось. Г. Чхартішвілі зауважує, що талмудичний закон також дозволяє вбити себе, якщо є ризик впасти в гріх ідолопоклонства чи вбивства [42].

Формально іудаїзм, як і християнство, забороняє самогубство, як найтяжчий із гріхів. Проте в реаліях сучасності лише незначна кількість членів єврейської общини була визнана самогубцями. Адже щоб померлого визнали самогубцем людина має виявити вголос бажання вчинити самогубство, а потім при свідках здійснити свій намір [42].

Іслам також забороняє самогубство. В ісламі, як і в християнстві, присутнє негативне ставлення до звичайного, «побутового» самогубства, а в Корані міститься пряма заборона на добровільне позбавлення себе життя. В хадисах, тобто посткоранських переказах про слова і діяння пророка Мохаммеда, містяться погрози найсуворішого покарання за позбавлення себе життя. Загалом, заборона самогубства в ісламі не менш жорстка, ніж в юдео-християнських джерелах. Адже злочинність суїциду в ісламі полягає у відмові від підпорядкування волі Аллаха, від свого боргу, своєї долі [39, с. 32].

Однак є такі неортодоксальні тлумачення Корану, які є основою ряду сект і релігійно-містичних течій ісламу, які заявляють про те, що якщо людина вб'є невірних і в результаті помре сама, то вона опиниться в Раю, а її статус буде дорівнювати статусу шахіда. Такі тлумачення Корану не є канонічними і відкидається більшістю арабських богословів і теологів. Прикладом такої секти є ваххабізм, який буде більш детально розглянутий в наступних розділах дослідження.

У той самий час в Азії індуїзм та буддизм схильні перейматись етичною стороною проблеми самогубства меншою мірою, ніж авраамічні релігії. В Індії, Китаї, Японії самогубство було відносно поширеним явищем, а за певних обставин мало навіть ряд соціальних приписів. Ймовірно це пов'язано з відмінним від авраамічних релігій ставленням до життя та смерті. У той час як в авраамічних релігіях смерть була своєрідним підсумком прожитого життя перед Страшним судом, в індуїзмі та буддизмі смерть замінюється життям у безперервному русі сансари.

Тобто ідеї реінкарнації в Східних релігіях роблять самогубство просто безглуздом, можливо шкідливим — але не з містичних переконань, а з досить

раціональних — адже самогубством людина лише відстрочить здобуття блаженства після виходу з сансари [30]. Карма поверне людину в ту ж ситуацію, смерть не врятує від ланцюга страждань, а може навіть привести до переродження в демона або тварину. Наприклад, в буддизмі акт самогубства може розцінюватися як потенційно позитивний, адже нове народження дає можливість продовжити процес просвітлення і звільнення. Але самогубство не може бути загальноприйнятною та поширеною практикою, адже воно визнається прийнятним лише в окремих випадках для чернецтва.

Разом з тим в буддизмі не існує єдиної думки, чи є суїцид виправданий, якщо в його основі існував альтруїстичний мотив. Г. Чхартішвілі вважає, що акти самопожертви буддійських монахів, які спалювали себе під час війни у В'єтнамі в 1960-х роках, можуть просунути людину в ланцюзі перероджень та допоможуть швидше досягнути мети [42]. У Китаї взагалі значимість релігійного фактору в запобіганні суїциду низька, на відміну від, наприклад, католицьких країн, де церковні таїнства на кшталт сповіді мають превентивний терапевтичний ефект, а погроза страшним покаранням за самогубство має певний вплив на прихожан.

Окремої уваги при розгляді ставлення релігії до самогубства заслуговують деструктивні релігійні секти, в яких практикуються масові вбивства і самогубства. Секти, як релігійні об'єднання, формують своє специфічне ставлення до самогубства в двох вимірах — всередині своєї невеликої групи та для всіх інших людей. Відомі масові самогубства відбувались в сектах «Ворота раю», «Гілка Давидова», «Орден Храму Сонця» та «Храм народів» тощо. Випадок в секті «Храм народів» є можливо, найвідомішим випадком масових самовбивств з загибеллю 909 осіб, з яких було 270 дітей. Автори роботи «Суицидальное поведение и религиозность» зазначають, що суїцидальні спроби робили 12,6% хворих з релігійно-містичними переживаннями, але тільки у adeptів деструктивних сект суїцидальна поведінка спрямовувалася на злиття з божеством, з «космосом» [39, с. 34-35].

Так можна побачити прямі підтвердження, що в авраамічних релігіях самогубство у більшості випадків не є благим діянням і вважається гріховним. Існує однак ряд окремих випадків, коли самогубства вважаються прийнятними або навіть бажаними. Головним чином це пов'язано з тими самогубствами, які можна класифікувати в межах героїчної смерті на користь самої віри. Ці самогубства як в офіційних релігіях, так і в сектах стають інструментом досягнення цілей, в першу чергу збереження самої ідеї та розповсюдження її на більше терени.

Гроллман, цитуючи автора книги «Суїцид та масовий суїцид» Дж. Мерло, згадує, що цілих 80% сучасних американців «грали» думками про самогубство [9]. Можна припустити, що подібні думки цілком здорові для розвитку людини і усвідомлення смерті, як фізичного та культурного феномену. Можливо, такі думки приходять після самогубств відомих людей, коли відбувається екстраполяція досвіду мертвого на себе для переосмислення свого життя та дії. Або ж через те, що в людській культурі впродовж всього часу її існування заохочувалися соціально корисні самогубства, які мали б на меті порятунок собі подібних або великої ідеї. Але якщо такі думки потрапляють в ґрунт, де людині навіюють думки про героїчну смерть самогубця і людина опиняється, наприклад, на війні, то акт здійснення самогубства стає лише питанням часу.

Загалом з'ясовано, що не всі релігії нетерпимі до самогубств. А ті релігії, що забороняють самогубство, часто непослідовні до такої міри, що не зрозуміло від кого йде заборона на самогубство — від бога або від людини. Отже майже всюди можна зіткнутися з негативним ставленням до самогубства та з суворими покараннями, що накладаються на труп або на людину, що лише зробила спробу самогубства [38, с. 106]. Проте в тому ж самому місці та в тому самому суспільстві певні самогубства виправдовуються, якщо вони несуть безпосередню користь.

Яскравим прикладом неоднозначної моральної оцінки самогубства можна вважати думки релігійного філософа М. Бердяєва. В своїй роботі «Про

самогубства» М. Бердяєв внаслідок відповідного когнітивного упередження обирає роль судді, який може визначати, яке самогубство є кращим, а яке гіршим.

Власне, М. Бердяєв засуджує самогубство, а самогубця він називає егоїстом, оскільки тоді людина забуває про бога та про людей і залишається сама [3]. Звичайно, М. Бердяєв визнає, що існує багато причин, які приносять людині біль, але сам факт самогубства для нього гріх та злочин. Він дозволяє співчувати самогубцю, але не самому самогубству.

Навіть коли Бердяєв визнає, що Російська революція 1917 р. приносить людям надзвичайну кількість страждань, він стоїть на позиції, що люди неправильно до неї ставляться [3]. Вони ставляться до неї як до індивідуальної проблеми, але для Бердяєва це проблема суспільна та потребує спокутування гріхів, визнання спільної провини. Очевидно, що тут Бердяєв говорить про переважання ідеї над особистістю. Для цієї ідеї смерть внаслідок самогубства є невідгідною, тому вона засуджується.

Проте далі Бердяєв не засуджує, а навіть виправдовує окремі випадки самогубства. Наприклад, коли людина боїться вчинити зраду або щоб не стати тягарем для інших. Для Бердяєва це зовсім інший випадок самогубства та він, начебто, не є відкиданням християнських чеснот — віри, надії та любові. Тобто в даному випадку Бердяєв виправдовує те, можна назвати героїчним самогубством, мучеництвом.

В той самий час сучасник М. Бердяєва А. Луначарський, який залишився по іншу сторону барикад — в новоствореному СРСР, висловлює інше ставлення до самогубства. Головними причинами самогубств А. Луначарський визначає самогубства з політичних причин та самогубства нужденних [22]. Політичні самогубства осіб, які в новій радянській країні стали зайвими та не змогли прийняти правила нової гри, не дуже вражають А. Луначарського. Як людина нерелігійна він відкидає християнську мораль та не знаходить підстав для засудження цих випадків самогубств. Вони для нього не егоїсти, не зрадники та не розповсюджувачі страшних думок.

Луначарський не засуджує самогубство таким самим чином, як Бердяєв. Він не поділяє самогубства на погані та хороші, та в певному сенсі дає моральний дозвіл людині буди зневіреною та змученою. Тому він покладає відповідальність на суспільство за попередження подібних випадків, а не засуджує окремого індивіда за егоїзм. Це також боротьба за ідею, але як сильно відрізняється ставлення до самогубства Луначарського від ставлення Бердяєва. У Луначарського немає очевидних слів про моральне ставлення до соціального самогубства, але можна з великою вірогідністю припустити, що вони будуть схвалюватись, як такі, що будуть корисні ідеалам новоствореної країни.

Хоча загалом історії відомі прецеденти, де самогубства романтизувалися та героїзувалися через обставини за яких вони були скоєні. Хоча в таких випадках з необхідністю мав би з'явитися публічний осуд. Найвідомішим прикладом подібних самогубств є самогубства закоханих, наприклад, Ромео та Джульєтти. Такі самогубства так міцно вкоренилися в культурі, як героїчні, такі, що гідні поваги, що історія Ромео та Джульєтта стала архетипічною і знаходить своє відображення як в художніх творах впродовж сотень років, так і в реальному житті.

Загалом можна побачити як у моральній оцінці різних актів самогубства проявляються очевидний релятивізм норм моралі. В даному випадку сама мораль визначає яке самогубство має піддаватися засудженню, а яке виправдовуватися, схвалюватися та відтворюватися. Таким чином, у всій сукупності вищенаведених фактів можна зробити висновок, що релігійна та світська мораль в переважній більшості сучасних культур заохочує героїчне самогубство, яке несе користь соціуму, забороняючи при цьому самогубство.

В цьому випадку відбувається романтизація та героїзація смерті. Можна зробити припущення, що так відбувається у зв'язку з переважанням користі для суспільства від подібних актів героїчної смерті, ніж шкоди. Люди, які за загальнолюдським визначенням вчиняли героїчні самогубства, робили це заради найвищих ідеалів та цінностей, для захисту ближніх. Загалом, така самопожертва є найвищим рівнем чеснот у більшості суспільств світу. Саме тому очевидно, що

герої самогубства мають бути виправдані на відміну від тих, де людина йде проти божественних приписів або чинного законодавства.

Самогубства, які за Дюркгеймом можна вважати егоїстичними, жодним чином не схвалюються суспільством, адже у цьому випадку на верх підноситься сама людська воля, її бажання обирати як жити та робити власний вибір померти. Що засуджується багатьма релігійними віруваннями, адже майже завжди згідно священних книг, настанов пророків це — егоїзм та порушення божественних табу.

Очевидно, що самогубство міцно займає своє місце в системі героїзації смерті. Такі самогубці схвалюються, отримують шану в суспільстві, їх діти пишаються ними. І, здається, що така система буде збережена і в подальшому майбутньому, адже героїчні самогубства лише спряють правильному розвитку соціуму.

2.2. Явище соціокультурного вбивства як соціальний примус до героїчної самопожертви

Поняття «соціальне вбивство» було введене в науку ще Ф. Енгельсом в 1845 р., але особливої популярності та ґрунтовної розробки це поняття не отримало. Сам Енгельс використав це поняття в контексті вбивства політичною елітою нижчих класів. Таким чином поняття «соціального вбивства» стало економічним. Використовуючи поняття «соціальне вбивство» в соціальній філософії необхідно дати йому відповідне визначення. В даній роботі соціальне вбивство визначається як такі випадки смертей, які традиційно класифікувалися як самогубства, але які насправді були продиктовані індивіду суспільством, або навіть виконані суспільством.

Тобто в таких «самогубствах» насправді відсутня істинна добровільність акту самовбивства, як це відбувається, наприклад, коли двоє закоханих приймають отруту, щоб більше ніколи не розлучатися. У світі існує таке явище, як самогубство за допомогою поліцейського, коли людина свідомо проворкує поліцейського вбити її. Тобто в такому випадку не відбувається прямого бажання вбивства себе, як це навіть визначається самим терміном «самогубство». Але в цьому випадку людина проворкує сторонні фактори для того, щоб померти. Подібно до цього випадку, але з протилежного боку існує і соціальне вбивство, коли соціум руками окремої людини вбиває її саму. Також в окремих випадках, коли не можна вживати «самогубство» в позитивному аспекті, яке насправді є соціальним вбивством, нерідко можна почути, що ці випадки соціального вбивства називають «жертвою».

Загалом, переважна більшість випадків соціального вбивства і виглядає як героїчне самогубство, а отже виправдовується і заохочується. В той час інша група випадків соціального вбивства хоч і має деякі заборони, але також не має очевидно загальнолюдського негативного ставлення. В даному питанні безумовно має місце моральний релятивізм. Припущенням чому так відбувається полягає саме в «користі», яка передувала «моральності». Тобто у випадку самогубства та соціального вбивства людство і досі продовжує говорити

категоріями «корисно-шкідливо», а не «морально-аморально». Згідно з теорією морального скептицизму, говорити про добрі або злі дії просто неможливо, адже їх просто не існує [65, с. 12]. Тому в першу чергу люди накладають на поняття «користі» категорію «морального», а на поняття «шкоди» категорію «аморального».

У рамках дихотомії «корисне-шкідливо», наприклад, звичайне самогубство є шкідливим саме, тому що воно нікому не проносить користі, а в окремих випадках призводить навіть до шкідливих для соціуму наслідків. Наслідком самогубства є загибель людини без користі для суспільства. Самогубство одного також може підірвати настрої серед інших громадян. Також самогубство здатне підірвати авторитет окремої панівної верхівки та церкви, як такої, що не може вказувати індивідууму, що йому робити і як жити. Адже головними трансляторами моралі є меншість, яка визначає свої норми, що потім транслуються більшості. Але визначати акт самогубства поганим, аморальним чи несправедливим просто неможливо. Як зазначає Дж. Макі, моральний універсалізм — це фікція, адже немає об'єктивних моральних цінностей [65, с. 33].

У той же час соціальне вбивство, як і героїчні самопожертви, навпаки просякнуті користю для суспільства в кожному своєму прояві. З цієї сторони розуміння та сприймання явища соціального вбивства безумовно є благом. Окремі випадки соціального вбивства під виглядом самогубства дозволили вижити багатьом іншим людям, виграти час на війні, захистити ідею, за яку боролось все суспільство — це все героїчна смерть заради переконань, віри, близьких людей.

Також можна зробити припущення, що складність в однозначному визначенні морального статусу соціального вбивства, що передбачає героїчну смерть, в тому числі через самогубство, є через різницю їх походження. У той час як соціальне вбивство є надбанням людської природи, мораль — це постійно змінюваний продукт людської культури. Соціальне вбивство в свою чергу є більш старим продуктом людського соціуму, тому можна припустити, що воно

отримало певне місце в колективному несвідомому на відміну від моралі, яка так часто змінюється, що не може закріпитися в глибинних шарах людського несвідомого. К. Г. Юнг визнавав колективне несвідоме більш глибоким утворенням людського несвідомого, ніж індивідуальне несвідоме [47]. Це також може пояснити чому соціальне вбивство, не зважаючи на всю його жорстокість, інтуїтивно прийнятне майже кожній людині за певних умов.

Соціальне вбивство безперечно визнається корисним, а от питання — чи є воно благом або злом — скоріше за все неправомірне в науковій спільноті. Таким чином соціальне вбивство, героїчна смерть, є неминучою користю для суспільства, а ступінь доброти чи злісності визначають лише окремі індивіди. Але навіть в такому випадку добрість або злісність соціального вбивства визначається лише наслідком окремого випадку соціального вбивства, а не самим індивідуальним актом окремої особи. Тобто будь-яка дія, яка може виглядати аморальною, як самогубство, або моральною, як соціальне вбивство, це лише рушії для соціуму як робити шкідливо, а як корисно.

В такому разі дослідження кожного випадку соціального вбивства та дослідження досягнення або недосягнення необхідного благого результату може прозоро показати, як часто соціальне вбивство досягає своєї цілі та чи дійсно воно є вигідним соціуму. Філософія моралі може використовувати ці об'єктивні дані для створення нових або оновлення старих концепцій згідно з сучасним розвитком суспільства, допоки суспільство буде відчувати потребу в моралі.

Загалом ключова відмінність соціального вбивства від героїчного самогубства криється у тому, що героїчне самогубство частіше за все є усвідомленим актом. Суїцидант в такому випадку повністю розуміє наслідки його дій як для себе, так і для соціуму. В той час, як соціальне вбивство досить часто є певним соціальним примусом у різному вигляді. Можуть створитися такі умови для людини, що якщо вона не помре, то на неї в суспільстві буде чекати осуд та, можливо, навіть смерть. Можуть бути виховані такі риси в людській істоті, щоб смерть заради збереження соціуму була миттєвою, автоматичною, без розмірковувань.

Саме тому важливо досліджувати також природу соціальних вбивств, які часто героїзуються в сучасному суспільстві через переважання користі над шкодою для соціуму. Адже саме героїзація подібних випадків соціального вбивства змушує індивідів потрапляти в замкнуте коло. Спочатку люди народжуються у світі, де від них вимагається героїчна смерть. Індивіди засвоюють цей патерн поведінки, окремі з них його відтворюють вчиняють. Відбувається героїзація цих вчинків, яка далі засвоюється суспільством як корисна та потрібна.

Підсумовуючи вищевказане, необхідно звернути увагу на те, що витoki героїчних соціальних вбивств беруть початок ще з давніх епох, в часи, коли кожна смерть мала носити зважений та корисний характер. Тому у випадку, коли добробуту групи чи всього суспільства нічого не загрожує, акти героїчної смерті залишаються існувати лише як культурні надбання минулого, які, швидше за все, є традиційними за своєю суттю, аніж є необхідністю в умовах сучасності.

2.3. Практика війни як легітимізація та романтизація соціального вбивства

Традиційна війна безумовно є неприхованою легітимізованою практикою вбивства. Можна припустити, що саме з воєнних походів відбулися перші випадки героїзації смерті в культурі. Збройні сили та формування для ведення війни існують в переважній більшості країн світу. Серед випадків легітимізованого вбивства, таких як евтаназія та смертна кара, саме війна стає причиною найбільшої кількості жертв, часто вбитих з особливою жорстокістю. Війни наносять найбільше шкоди і безпосередньо учасникам війн, і цивільному населенню. Війна — це право на вбивство, насильство фізичне, сексуальне та психологічне, це негативні наслідки для добробуту та життєдіяльності цілих поколінь. Але саме війна, а не смертна кара, евтаназія чи аборти є найбільш соціально виправданою. Саме у воєнних операціях відбувається найбільша кількість героїчних самогубств та соціальних вбивств, які потім можуть міфологізуватися, стати зразком для поведінки майбутнім поколінням.

Слід зазначити, що ставлення до війни таке ж дуалістичне, як і до самогубства. Адже з одного боку вбивство усебічно засуджується — релігією, мораллю, юридичними важелями, правом кожної людини на життя тощо. Однак в реальності знаходяться різноманітні виправдання для ведення війни. Більшою мірою представники авраамічних релігій схильні вести війні в ім'я віри на кшталт Хрестових походів або джихаду.

Вважається, що людська схильність до агресії є вродженою, тому війна, як легітимна практика вбивства, лише виправдовує бажання вбивати та окреслює межі, в яких це дозволено [53]. Загалом одним з панівних виправдань війни, як масштабного соціального вбивства є звернення до моральної необхідності попередити ще більше зло [67, с. 23].

Війни мають настільки довгу історію, що існують певні тактики та цілий ряд міжнародних договорів щодо легітимного ведення війни. Традиція «справедливої війни» бере свій початок з поєднання християнської доктрини та природнього права. І аж до ХХ ст. ця модель справедливої, тобто морально виправданої, війни залишалась панівною [67, с. 19]. Найвідомішими

документами, що регламентують умови ведення справедливої війни, є Гаазькі конвенції та декларації 1899 р. та 1907 р. і Женевська конвенція 1864 р. В Гаазькій конвенції приділяється увага самому веденню законної війни. Женевська ж конвенція вирішує долю людей, що беруть участь в війні пасивно, як цивільне населення, чи активно, як військові, а також медичні працівники, які мають бути недоторканими хоч би з якої сторони барикад вони не були.

Психологи-мілітаристи вважають, що війна є необхідною складовою людського життя, а мирний час виявляється лише підготовкою до війни. Взагалі кожна війна — це завжди жертва індивіда в ім'я колективу та ідеї. Власне саме в цьому криється елемент героїзму на війні. Гинуть військові та цивільні не добровільно, а через інституційованість такого вбивчого явища, як війна. Власне, війна є найбільш масштабним прикладом соціального вбивства, коли від індивідів вимагають примусової самопожертви для досягнення цілей, вищих за життя людини. В боротьбі за національні інтереси по всьому світу кожного дня гинуть люди. Але для виправдання цих смертей, як таких, що мали сенс та були необхідні, також існує цілий ряд ритуалів та воєнних почестей для бійців, що загинули.

Для прикладу, після початку російсько-української війни крім музейних експозицій, з'явився також і Меморіальний комплекс «Зала пам'яті» при Міністерстві оборони України. Мета цього меморіалу — віддати данину пам'яті військовим, які загинули в ході російсько-української війни. Для цього в «Залі пам'яті» встановлена книга, куди поіменно вписуються усі військові Збройних Сил України, які героїчно віддали своє життя на фронті.

Важливо зазначити, що даний меморіал має на меті не лише закарбувати в історії імена загиблих військових, але відіграти навчально-виховну роль для курсантів закладів воєнної освіти та солдат строкової та контрактної служби. Подібні меморіали з пам'ятними церемоніями мають на меті продемонструвати героїзм військовослужбовців, пробудити почуття патріотизму та самопожертви у майбутніх поколінь солдат.

Загалом повний комплекс національно-патріотичного виховання — від дитячих угруповань на кшталт скаутської організації ПЛАСТ до уроків національно-патріотичного виховання у військовослужбовців — спрямований саме на те, щоб сформувати у індивідів ставлення до героїчної смерті, як до норми та необхідності заради порятунку національної ідеї, близьких людей держави тощо від ворога.

Таку рису, як самопожертва, не можна розглядати як природню та таку, що людина отримує від народження. Природній страх смерті має бути цілеспрямовано подоланий планомірною внутрішньою, самостійною або зовнішньою роботою: від шкільних уроків національно-патріотичного виховання до популярної культури з багаточисленними фільмами, де за сюжетом відбувається героїзація подібних смертей.

Перераховані практики прихованого легітимізованого вбивства мають декілька спільних рис. Наприклад, всі ці практики — смертна кара, евтаназія та війна — є практиками, що супроводжують людину впродовж значного періоду розвитку людства. Ці практики такі давні, що віднайти їх джерела може виявитися неможливим. Також їх об'єднує те, що не існує однозначної моральної оцінки жодного з цих явищ. Відносність моралі в даному випадку не дозволяє прийти до чіткого та зрозумілого висновку. Кожна з цих практик переслідує на меті певну користь для суспільства, тому окремі випадки вбивства виправдовуються, як такі, що були вчинені задля злагодженого існування соціуму.

Загалом, війна, як найбільш розповсюджена та нормалізована практика соціального вбивства, що романтизується культурою впродовж тисяч років, не може не привертати увагу дослідників. Дослідник К. Уїлбер в своїй роботі «Трампа та епоха постправди» розглядає розвиток окремих представників людства з точки зору інтегральної метатеорії. Уїлбер пропонує дворівневу систему розвитку людини, де на першому рівні знаходяться три щаблі розвитку — егоцентричний, етноцентричний, світоцентричний. За цією схемою більшість людей знаходяться на етноцентричному рівні, якому притаманне міфологічне

негативне ставлення однієї групи людей до не схожої на них іншої групи [41]. Таким чином несхожість поглядів однієї сторони у воєнному конфлікті може бути лише прикладом перебування на етноцентричному щаблі розвитку. А етноцентричний щабель розвитку не є найвищим навіть на своєму рівні.

Отже, попри очевидну легітимізацію вбивства та неоднозначну оцінку суспільством, практика війни досі займає значне місце у сучасності. Героїзація, романтизація загибелі індивіда на війні в ім'я ідеї продовжує займати вагоме місце не лише в популярній культурі, але й в шкільній освіті, що лише свідчить про необхідність дослідження цього явища та відстеження його наслідків на формування свідомості молоді.

2.4. Мучеництво як прояв релігійних та політичних переконань

Явище мучеництва від самого початку свого існування, як перенесення страшних мук та смерті заради ідеї, віри захоплювало увагу людини. Акумулявання всіх людських сил, героїчні вчинки, подолання власних страхів, в тому числі страх смерті, не може не захоплювати розум. Загалом, в історії людства умовно можна виділити два типи мучеництва, які різні за своїм походженням, але одні в природі та переконаннях — це мучеництва релігійні та політичні.

Природою обох цих видів мучеництв можна вважати надання людиною переваги смерті, аніж зрадою ідеї, яку вона сповідує. Тому очевидно, чому саме релігійні та політичні мучеництва є найбільш розповсюдженими — адже саме в цих сферах людського життя точаться найзапекліші битви за право істинності однією з багатьох концепцій.

Наприклад, релігійні мучеництва притаманні загалом усім авраамічним релігіям. В християнстві під мученицькою мається на увазі така смерть, коли людина гине в ім'я Христа, своєї віри. За етимологією слово «мученик» походить від давньогрецького слова *μάρτυς*, що буквально перекладається, як «свідок». Це значення може стосуватися апостолів, які бачили життя і воскресіння Христа та отримали благодатний дар свідчити перед світом про його божество, про явлення бога в тілі та про принесену ним благу звістку спасіння [29].

З самого початку християн супроводжували гоніння. Уже в Святому Письмі можна знайти перші приклади мученицької смерті за Христа. У ранній період історії Церкви мучеництво, як сильне свідчення істинності християнської віри виявилось особливо дієвим у її поширенні. Іноді у християнство наворачалися навіть кати і гонителі, приголомшені прикладом незрозумілої мужності мучеників перед стражданнями та смертю.

В сучасності явище мучеництва серед християн стає не таким актуальним, але, наприклад, ще нещодавно, в ХХ ст. в тоталітарних країнах на кшталт Радянського Союзу, бути масові вбивства та заслання в концентраційні табори релігійних людей. Пов'язане це як із загальною антирелігійною політикою

Радянського Союзу, якому був притаманний так званий «войовничий атеїзм», так і з прецедентами дисидентства зі сторони релігійних лідерів.

Подібні знищення через політику держави були притаманні також і іншій тоталітарній європейській державі — Третьому Рейху. За час ведення Другої світової війни, значне число католицьких священиків і ченців були закатовано у нацистських таборах смерті. Деякі із закатованих священиків та ченців, які були закатовані у концентраційних таборах, були згодом канонізовані як мученики та блаженні за свою антинацистську політику та порятунок євреїв. Так, блаженними стали Максиміліан Кольбе, Тітус Брандсма, Едіт Штайн.

Однією з суттєвих відмінностей Західної (переважно протестантських) та Східної (переважно православної) християнських культур є відсутність у першій такого типу героїв, як святі взагалі і, відповідно, святі великомученики, зокрема. Але, наприклад, згідно з доктриною протестантської етики, проголошується загальне священство кожного віруючого. На думку М. Вебера: «протестантство також спирається на негативні уявлення, відкидаючи поняття церкви як автономної влади поза добровільною асоціацією віруючих» [5].

Протестантська етика, на відміну від, наприклад, загальнохристиянського розуміння аскетизму, спирається на інтерпретацію чернецтва як егоїстичного ухилення від мирських обов'язків. Основні такі обов'язки були пов'язані із заняттями віруючих — їх професіями та ремеслами [5].

Святі великомученики православної культури, навпаки, або наближали себе до Бога через аскетичний спосіб життя, тобто займалися умертвінням гріховної плоті або приймали мученицьку смерть в ім'я віри.

Релігійне мучеництво також присутнє і в ісламській традиції. Окремої уваги в культурі ісламського мучеництва заслуговують шахіди — так називають тих віруючих, які гинуть в ім'я Аллаха, за віру. На відміну від християнства, ісламське мучеництво не тільки не припинило свого існування в ХХІ ст., але і отримало широке розповсюдження [11].

ХХ ст. породило нові релігійно-містичні течії ісламу та ісламські секти, які засновані на нових, неортодоксальних тлумаченнях Корану. Ці секти та релігійні

течії відрізняються від традиційного ісламу тим, що заявляють про те, що якщо людина вб'є невірних і в результаті помре сама, то вона опиниться в Раю, а її статус буде дорівнювати статусу шахіда. Безумовно, такі неканонічні тлумачення Корану критикуються значною частиною арабських богословів і теологів. Але за останні десятиліття секти, подібні до ваххабізму, показали себе найбільш екстремістською релігійною течією зі значною кількістю терактів з терористами-самогубцями. На сьогодні тероризм, головним чином від радикальних ісламістів, є однією з найсерйозніших загроз людству.

Відмінності між ортодоксальним ісламом та, наприклад, ваххабізмом проявляються у відношенні до смерті шахіда. В ортодоксальному ісламі шахід — це свідок на суді або віруючий, який прийняв мученицьку смерть на війні, який боровся заради Аллаха, захищаючи свою віру, батьківщину, честь та сім'ю. І в той час як в ісламі самогубство вважається страшним гріхом, прибічники ваххабізму — салафіти — заохочують ці самогубства. Салафіти називають вбивць-смертників мучениками, які відразу потрапляють до раю, навіть якщо вони вбивали жінок, дітей і людей похилого віку (що з точки зору традиційного ісламу є неможливим). Тому ті, хто мають намір здійснити акт «шахіда» в секті ваххабізму, можуть до своєї смерті як завгодно грішити, отримувати будь-яке задоволення та віддаватись вадам, що навіть можуть бути заборонені ісламом. Але в кінці свого життя вони вчиняють, за їхніми переконаннями, героїчний акт самогубства-тероризму і таким чином мають потрапити до Раю.

Один з арабських терористів-самогубців, що залишився живим, розповідав, що в ході психологічної підготовки в середовищі ваххабізму для майбутніх смертників імітується похоронна процедура, щоб людина побачила, з якими почестями вона буде похована. Потім самогубці записують на відео свою промову, де говорять, чому саме вони це зробили, пишуть прощальні листи. А безпосередньо перед самою акцією теракту здійснюється обряд очищення. Все це налаштовує людину на теракт-самогубство і психологічно закриває шлях до відступу [39].

Тобто в секті ваххабізму задля досягнення цілей голів секти та політичних маніпуляцій використовуються самогубства її членів під виглядом релігійного мучеництва, священної війни проти невірних — джихаду. На членів сект цілеспрямовано впливають задля отримання необхідного результату, терористів заохочують обіцянками про краще майбутнє у кращому світі.

Не останню роль в тому, що кількість сектантів-самогубців лише зростає, грає віра в безсмертя душі, притаманна авраамічним релігіям. Сучасні дослідники припускаються, що природою ісламістського тероризму може бути загальне невдоволення рівнем життя молодих мусульман чоловічої статі, які складають основу терористів-смертників. Низький рівень життя в більшості мусульманських країн та нерівномірний розподіл багатства, який не дозволяє створити сім'ю через конкуренцію з більш платоспроможними членами суспільства — це все може бути однією з причин, чому Райське життя після смерті уявляється як мета, коли в реальному світі всі райські насолоди недоступні.

Також не буде перебільшенням сказати, що терористи-самогубці, коли здійснюють свій останній акт, є вже мертвими морально і їм залишається лише вбити свою фізичну оболонку. Адже до цього вони пройшли всі необхідні обряди, пов'язані зі смертю, і у них немає змоги повернути назад. Безумовно це є актом вбивства соціумом свого члена і жодним чином не є вільним вибором людини.

Безумовно, явище мучеництва більшою мірою стосується саме релігійного аспекту. Але політичне мучеництво також заслуговує окремої уваги, оскільки в ХХ ст., за часів формування могутніх тоталітарних держав, саме політичне мучеництво виходить на перший план. Поняття «мученик» іноді використовується також і у світських політичних ідеологіях для позначення людей, які віддали власне життя заради досягнення партійних цілей.

Наприклад, у націонал-соціалістів були свої мученики. Загиблі в ході путчу націонал-соціалісти були оголошені пізніше офіційною пропагандою «мучениками» (німецькою Blutzeuge). Прапор, під яким йшли майбутні

мученики (і на який, за офіційною версією, потрапили краплі їхньої крові), використовувався надалі як «священний» при «освяченні» партійних прапорів: на партійних з'їздах у Нюрнберзі Адольф Гітлер прикладав нові прапори до «священного» прапора, роблячи, таким чином, ритуал «освячення» нових прапорів [50].

Метою Blutzeuge було створити героїчний культ по відношенню до нацистів, які загинули і були вбиті у зв'язку з намаганнями Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини захопити і зберегти владу. Після закінчення націонал-соціалістичної тиранії цих людей почали називати «путчистами». Сьогодні їх вважають «мучениками» лише серед представників правоекстремістської сцени. Також різні неонацистські угруповання називають себе іменами цих «мучеників» [50].

Отже, явище мучеництва не є новим за своєю природою, і було породжене радикальним неприйняттям одних членів групи іншими. Нерідко випадки мучеництва ставали особливо поширеними в критичні для певної ідеї часи, з появою загрози сторонніх сил. Тому можна припустити, що мучеництва серед релігійних або політичних послідовників хоча і були внутрішньозумовленими та спровокованими власними переконаннями, але в першу чергу їх спричинили систематичні нав'язування ідей про єдину істину, заради якої дозволені вбивства, насильства та жертва собою, якщо цього потребує віра або політична партія. У цьому випадку героїзація смерті мученика — це політичний інструмент, досягнення цілей, важлива компонента пропагування цінностей організації. Інакше б мучеників би не канонізували та не звеличували до блаженних або святих.

РОЗДІЛ III. ФЕНОМЕН ГЕРОЇЗАЦІЇ СМЕРТІ ЧЕРЕЗ ДОСВІД ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОЇ ПОПУЛЯРНОЇ КУЛЬТУРИ

3.1. Героїзація смерті, як елемент мовної культури в контексті української та англійської мов

Героїчний архетип досить міцно вкорінений в сучасній культурі та залишає свої відбитки в тому числі у мові, яка є пластичною субстанцією та відображенням цінностей суспільства. Можна зробити припущення, що відображення культури героїзації смерті присутні як в національному україномовному просторі, так і в англійській мові, яка на сьогодні є рідною або добре відомою щонайменше мільярду людей з числа найбільш розвинених країн світу, які є першими в продукуванні культурних стереотипів та явищ.

Для дослідження впливу культурного героїчного архетипу на свідомість людей, варто встановити характер взаємовпливу смерті та героя, а також виявити національно-специфічні особливості, характерні для україномовної та англійської культур в осмисленні такого сегменту цих двох національних картин світу як героїчна смерть.

Перш за все потрібно звернутися до словникових визначень слів «смерть» та «death» (з англійської мови «смерть»), а також «герой» і «hero» (з англійської мови «герой»). В українській мові основні значення слова «смерть» були виявлені наступні значення внаслідок аналізу відповідної статті тлумачного словника [37]:

1. Припинення життєдіяльності організму і загибель його; припинення біологічного обміну речовин в організмі або його частині. Фізіологічна смерть.
2. Загибель, припинення існування чого-небудь.
3. Щось дуже погане, неприємне, небажане.
4. При вираженні дуже, надто.

В словниках англійської мови подані такі визначення слова «death»:

A. Кінець життя людини або організму, незворотна втрата життєвих функцій, повний та чітко виражений кінець природного життя, остаточне припинення життєвих функцій в організмі [58].

В. Загибель, знищення чогось [70].

С. Розповсюдження природи, що руйнує життя. Образ сили, що забирає і руйнує життя [73].

Д. Причина чиєїсь смерті у переносному значенні, з іронією [70].

Е. В значенні «вкрай», «надзвичайно» [70].

З даних словникових визначень, випливає, що слова «смерть» та «death» загалом мають схожі значення, хоча деякі з цих значень, очевидно, не збігаються. Так, можна зробити висновок, що значення 2 та 4 слова українського слова «смерть» є близькими для англomовного культурного середовища, тобто для них не існує повного відповідника при перекладі. А значення під літерою D для слова «death» є ендемічним по відношенню до україномовної культури, тобто таким, яке не має натурального відповідника.

Більше розбіжностей можна віднайти при словниковому аналізі слова «герой». В україномовній культурі слово герой має наступні значення [37]:

1. Видатна своїми здібностями і діяльністю людина, що виявляє відвагу, самовідданість і хоробрість у бою і в труді.

2. Людина, яка втілює основні, типові риси певного оточення, часу, певної епохи тощо.

3. Особа, яка чим-небудь відзначилася, привернула до себе увагу.

4. Головна дійова особа літературного твору.

В той самий час значення слова «hero» в англomовній культурі має такі визначення:

А. Діюча особа міфів і легенд, наділена великою фізичною силою та здібностями [73].

В. Той, хто вчинив вчинок найбільшої хоробрості в умовах крайньої небезпеки [70].

С. Той, ким захоплюються за хоробрість, доброту або великі здібності [70].

Д. Головний чоловічий персонаж п'єси, вірша, оповідання, фільму тощо [62].

Тобто можна побачити, що значення 4 та D, а також 1 та C є близькими як для українсько, так і для англійського лінгвопростору.

Звичайно, у мові феномен героїчної смерті знаходить своє вираження також в численних фразеологізмах. В англійській мові можна виділити такі фразеологізми: *to lie in the bed of honour* — у прямому значенні «лежати в кроваті героя», а в основному значенні — «загинути смертю героя»; *to pay a soldier's debt* — в прямому перекладі «заплатити солдатський борг», а в основному значенні — «загинути з честю, як належить справжньому солдату». В українській мові також існують подібні фразеологізми: «скласти голову», «загинути смертю хоробрих».

Також про героїчну смерть можна знайти відомості в малих фольклорних жанрах афористичного спрямування — пареміях. В українській мові, наприклад, відомі прислів'я: «хто смерті не боїться, того й куля цурається» та «від сміливого й смерть біжить». В англійській мові прислів'я «*Coward dies but many times and a brave man only once*» перекладається як «Боягуз помирає багато разів, а сміливець лише одного разу».

Проте слід зазначити, що щодо феномену героїчної смерті існує низка обмежень, пов'язаних з обставинами смерті. Для героїчної смерті навряд чи характерні природні обставини смерті героя, оскільки тут передбачається смерть від старості, смерть як наслідок тривалої хвороби тощо. Раптова смерть (виключаючи нещасний випадок як її різновид) може співвідноситися з ситуацією героїчної смерті, оскільки є непередбачуваною з погляду часу свого наступу.

Суїцид як процес і результат позбавлення себе життя може бути найбільш значущою характеристикою феномена героїчної смерті. Проте тут необхідно провести розбіжності у різновидах мотивації самогубства. У цьому зв'язку доцільно згадати розробки Е. Дюркгайма — засновника суїцидології, який виділяє три типи самогубства: егоїстичне, альтруїстичне та аномічне.

Егоїстичне самогубство за Е. Дюркгаймом, відбувається тоді, коли узи, що з'єднують людину з життям, розриваються, коли слабшає його зв'язок із

суспільством, результатом чого стає крайній індивідуалізм [12, с. 150]. Такий різновид суїциду завжди вважався проявом душевної слабкості, він засуджувався та засуджується практично всіма релігійними та світськими громадськими інституціями. Безумовно, подібна смерть не буде героїчною.

Аномічне самогубство стає масовим явищем у період будь-яких масштабних соціальних потрясінь. Різка зміна суспільного та майнового статусу спричиняє хвилю самогубств серед тих, хто не зміг пристосуватися до нових умов [12, с. 150]. Тож у звичайному житті дана мотивація самогубства також не може співвідноситися з ситуацією героїчної смерті.

Альтруїстичне самогубство, на відміну егоїстичного, є наслідком недостатньо розвиненого індивідуалізму. Громадський інтерес пригнічує особистий там, де «я» не належить людині. У середовищі, де панує альтруїстичне самогубство, людина завжди готова пожертвувати своїм життям. Тоталітарні держави, що відстоювали примат соціальних цінностей над індивідуальними, часто закликали до самопожертви, у тому числі й прямої — через альтруїстичне самогубство [12, с. 151]. Загалом, цей різновид суїциду — самопожертва — типовий вид саме героїчної смерті, оскільки характеризується найвищим ступенем усвідомлення своїх дій, що повністю суперечать природному інстинкту самозбереження.

Також насильницька смерть є однією із найбільш значущих видів смертей для розуміння феномену героїчної смерті. До цього списку можна віднести лексеми, що називають певні види вбивства, та дії, пов'язані з ним, наприклад: розстріл, розстріляти, заколоти, застрелити, зарубати тощо. Сюди відносяться також лексеми, що позначають будь-які види страти. В цьому випадку можна простежити семантичний зв'язок із поняттям герой у ситуаціях, коли героїчний з погляду основної народної маси вчинок став явною або прихованою загрозою для влади, за яку людина отримала покарання у вигляді смертної кари. Цей вид героїчної смерті в мові обслуговують такі лексеми, як повішення, розстріл, а також такі, що позначають різні жорстокі види страти: чвертування, розп'яття тощо.

Таким чином, якщо простежити взаємовплив слів «death» та «hero» в англomовній лінгвокультурі, то виявиться ряд подібностей до української лінгвокультури. Наприклад, очевидний повний збіг у пункті 1 та А таблиці 1 (про припинення існування живого організму). Однак інші значення, значення смерті, що зазначені в пунктах 3-4 та С-Е мають більший сенс, що можна пов'язати з героїчною смертю.

Для англійців велике значення мають герої, які зробили багато для покращення земного життя або принесли славу їхній країні. Як доказ можна навести приклад Вестмінстерського абатства у Лондоні, де є могили національних героїв, королів та видатних діячів. У багатьох українських соборах, монастирях, лаврах знаходяться мощі святих угодників або великомучеників.

Національна специфіка осмислення феномену героїчної смерті в рамках досліджуваних лінгвокультур, показує, що в цілому визначення феномену героїчної смерті збігається в українському та англійському лінгвоспросторі. Але, звичайно, також можна виділити деякі відмінності.

По-перше, в англomовній культурі смерть, якою вмирає християнський віруючий, зазнаючи при цьому мук за віру, не вважається героїчною у зв'язку із зазначеними раніше причинами. Отже, можна припустити, що героїчна смерть в ім'я Христа для англomовної картини світу (тих її носіїв, що дотримуються протестантських догматів віри) є скоріше чужою.

По-друге, для української лінгвокультури, яка відчула на собі вплив колективістських східних культур, характерне дещо фаталістичне і, як наслідок, більш зневажливе ставлення до власної загибелі. Ця обставина, мабуть, є результатом відваги, сміливості та готовності пожертвувати власним життям, яке виявляли українські солдати в радянській армії під час битв у Другій світовій війні, що неодноразово відзначалося іноземними дослідниками.

Очевидно, що мова відображує в собі найголовніші політичні та культурні зміни. Поява та активне використання фразеологізмів, афоризмів та прислів'їв в українській та англійській мові, вказує на наявність в культурному просторі необхідності героїчної смерті від її носіїв, звеличення героїв та такого загального

стану культурного простору, який є сприятливим ґрунтом для насаджування певних переконань про героїчну смерть, як позитивне явище.

Загалом, мови відбивають як менталітет нації, її традиційні уявлення, так і новітні здогадки про окремі явища. Тому аналіз кожної окремої мови може бути лакмусовим папірцем для віднаходження культурних особливостей у ставленні до смерті, які притаманні певному регіону. З вищезгаданого випливає, що для України та англомовного простору загалом і досі притаманна культура героїзації смерті.

3.2. Аналіз впливів феномену героїзації смерті на сюжети у поп-культурі: кінематограф, відеоігри, комікси

Героїчна смерть, як явище завжди захоплювала увагу митців. Вона багаторазово зображувала в класичному живописі, наприклад, роботи Ф. Гойя «Розстріл повстанців», П. Брейгеля «Тріумф смерті», Т. Гранвіля «Похід у вічність» тощо. Музика, як класична, так і масова також не оминає тематики героїчної смерті. Наприклад, в опері «Валькірія» Р. Вагнера є частина під назвою «Політ Валькірій», де валькірії відправляють загиблих героїв у Вальгаллу, що було для них найвищою почесною. Свого часу Друга світова війна породила ряд пісень із військово-патріотичним змістом, як і сьогодні російсько-українська війна на Сході країни породжує подібні пісні серед сучасних українських виконавців, наприклад, пісня музичної групи «Тартак» «Ніхто крім нас».

Але головна увага цієї роботи зосереджена саме на визначенні яким чином зображується героїчна смерть в сучасній масовій культурі, яка перш за все формує світоглядні уявлення людей по всьому світу.

Очевидно, що саме кінематограф, як найбільш популярний та доступний вид дозвілля, найбільш широко та повно формує світогляд нових поколінь. Тема героїзації смерті досить широко представлена в найбільш касових голлівудських фільмах останніх десятиріч. Наприклад, у кіновсесвіті «Marvel» за 21 фільм не було смертей ключових героїв, але в останньому фільмі, який став вершиною цього кіновсесвіту та став найкасовішим зі зборами в майже 2,8 млрд доларів [48], є щонайменше 2 героїчні смерті головних персонажів та очевидне прагнення покласти своє життя заради близьких людей.

Власне, у фільмі «Месники: Фінал» ми бачимо смерті двох ключових персонажів — Залізної людини та Чорної удови. Нам показують, як вони, різні, як люди, що мають різну життєву історію, шлях та мотивацію, приймають однакове рішення померти з однією метою — захистити рідних та людство загалом ціною свого життя.

В цьому фільму Чорна вдова разом зі своїм коханим чоловіком Соколиним оком відправилися на пошуки Камня душі, який їм був потрібен для перемоги

над головним злодієм фільму, щоб повернути до життя половину знищеного всесвіту. Але щоб отримати його, треба було віддати чиєсь життя. У фільмі можна спостерігати напружену битву між закоханими, де обоє хочуть захистити свою другу половинку і до останнього залишається відкритим питання — хто саме з них прийме героїчну смерть для порятунку всього живого. Зрештою Чорна вдова жертвує собою.

Другий головний герой — Залізна людина — також приймає смерть заради спасіння своєї дружини та доньки. Він усвідомлював, що його дії, які мають зупинити головного злодія Таноса, який прагнув знищити половину всесвіту, призведуть до його власної смерті. Але у моральній дилемі між очевидним самогубством та збереженням життя близьких і всіх живих істот, Залізна людина обирає самопожертву.

Ці героїчні смерті безумовно звеличуються як кіновиробниками, так і фанатами кіновсесвіту. Фільми та комікси «Marvel» популярні не лише на батьківщині їх виробництва — в Сполучених Штатах Америки, а й в Європі та Азії. Їх дивляться люди різного віку, статі та соціального становище. Тому безумовно, ці фільми відіграють значну роль при формуванні світогляду та переконань багатьох людей.

Іншим популярним фільмом, знятим за мотивами однойменної книги, який без перебільшення став визначальним для останніх поколінь дітей та підлітків є «Гаррі Поттер». Саме в цьому фільмі ми знаходимо багато прикладів героїзованих смертей. Сам сюжет, на якому базується основна лінія книги, заснована на героїчній самопожертві матері головного героя, яка віддала власне життя задля збереження життя дитини.

Значна частина героїчних смертей стається під час фінальної битви за Гогвартс, коли гине багато магів для того, щоб захистити дітей, друзів та всю Англію від Лорда Воландеморта, який має принести лише біль та страждання. Але є ще дві смерті, яку фанати поттеріани обговорюють вже багато років — жертва персонажа домового ельфа Добі та персонажа Северуса Снейпа в ім'я коханої Лілі, матері головного героя, яка загинула від рук Воландеморта.

Добі, як персонаж, впродовж всієї поттеріани намагається по-своєму допомогти головному герою Гаррі Поттеру. Інколи шкодою, інколи користю. Але в останній главі книги про Гаррі Поттера Добі жертвує собою, щоб врятувати близьких йому людей. Йому потрібно було визволити їх з ув'язнення у головних злочинців фільму. Добі виконує це завдання, але ціною свого життя: його смертельно ранив одна з негативних персонажок — Белатриса.

Іншій героїчній жертві Северусу Снейпу доводилося буди подвійним агентом багато років, для того, щоб зрештою Гаррі Поттер зміг отримати перемогу над головним злодієм. Зрештою Снейп приймає смерть від головного злочинця, але він всі ці роки усвідомлював по якому тонкому лезу ходить. Це була самопожертва в ім'я кохання.

Відомо, що загальний тираж книг про пригоди Гаррі Поттера складає більше 500 млн екземплярів [75], а прокат фільмів загалом зібрав більше ніж 7 млрд доларів [51]. Така популярність цього всесвіту, як у вигляді книги, так і у вигляді кінофільмів, говорить про значний вплив на формування та оцінку у молоді понять дружби, кохання, самопожертви тощо

Окремої уваги заслуговує також сучасний український фільм під назвою «Кіборги» режисера Ахмета Сеїтаблаєва, що вперше був презентований широкому загалу в 2017 році. Цей фільм заснований на реальних подіях та показує історію групи українських військових під час операції захисту Донецького аеропорту. Героїзм прототипів героїв фільму вразив не лише українців, а й бойовиків по іншу сторону барикад. Навіть назва українських військових, як «кіборгів» з'явилася вперше, як реакція бойовика на людей, які захищають Донецький аеропорт. Вони видалися йому не людьми, а справжніми кіборгами у тому сенсі, що вони перевершують усі людські можливості. Всі герої «кіборги» пішли на фронт добровільно з різних причин, щоб зрештою прийняти смерть, як герої, захищаючи Батьківщину.

Особливо важливим для розуміння цього фільму є той факт, що він є культурновизначальним для сучасних українців. Адже це історія основана на

нешодавніх подіях 2014 року, що сталися на початку російсько-української війни.

З вищенаведених прикладів можна зробити висновок, що кінематограф, як галузь масової культури має значний вплив на формування норм моралі, цінностей та уявлень про світ у сучасних людей. Це найбільш доступний вид дозвілля у більшості країн світу, навіть у досить бідних. Саме тому, можна з впевненістю говорити про формування фільмами світоглядних установок у людей, які їх дивляться. При цьому однаково потужно можуть спрацювати як сюжети засновані на реальних подіях, так і повністю фантастичні та вигадані історії.

Природньо, що це стосується також і героїчної смерті. Зрештою героїзація смерті в кіно має щонайменше дві причини. Одна з них культурно обумовлена, адже в більшості культур і досі залишилося уявлення про героїчну смерть, як необхідну та бажану для збереження цілісності соціуму.

З іншого ж боку, смерть стає важливим прийомом драматургії, що провокує глядачів на емоції. Прийом, коли сценаристи «вбивають» улюблених персонажів, або тих, кого глядачі вважали «гідними», загалом дуже розповсюджений в кінематографі. В першу чергу через його простоту у формулюванні драми.

Тому можна припустити, що кіновиробники хоч і зважають на певні культурні установки та патерни, де люди зберігають традиційні уявлення про героїчну смерть, але вони також формують нові культурні стереотипи. Можна припустити, що у даному випадку у соціумі може спрацювати той самий механізм, який вмикається при наслідувальних самогубствах. Коли після самогубства, яке було широко висвітлене в пресі та особливо, якщо суїцидант був відомою та шанованою в своїх колах людиною, відбуваються нові хвилі самогубств.

Наслідувальні самогубства, наприклад, мали місце серед підлітків, після смертей музикантів Курта Кобейна, Джима Моррісона, Дженіс Джоплін, Ігоря Соріна, а також після публікації творів «Страждання молодого Вертера» Й. В.

Гете та «Бідна Ліза» М. Карамзіна. Однак говорячи про поширення певних ідей у масовій культурі, не достатньо взяти до уваги популярний кінематограф чи книги.

За даними досліджень 2020 року компанії DFC Intelligence у відеоігри грає 3,1 млрд людей у світі, що становить приблизно 40% від загальної популяції. Тому без сумніву ігри так само можуть впливати на формування норм та цінностей. Особливу увагу в контексті даного дослідження варто приділити мотивам героїчної смерті, що досить часто використовується творцями ігор [56].

Загалом, з самого початку появи перших приставок, на картриджі для перших гральних консолей вміщувалося не так багато інформації. І для того, щоб утримувати увагу гравця на грі, виробникам доводилося ускладнювати гру для подовження її проходження та утримування зацікавленості гравця. Тож у випадку програшу, гра відкидала гравця на початок гри або рівня, що змушувало його проходити її знову і знову. Таким чином смерть була необхідною частиною ігрового процесу, щоб подовжувати життя гри.

Згодом, з розвитком можливостей технологій, ігри отримали функцію автозбереження та, головне, збереження у будь-якому місці за потребою гравця. З цього моменту смерть перейшла з частини ігрового процесу в категорію покарань за неправильні дії або як головна частина сюжету.

Наприклад, в популярній комп'ютерній грі «Call of Duty: Modern Warfare» смерть персонажа стає фіналом гри. Сама ця гра побудована за принципами шутера (від англ. shooter — стрілок) від першого обличчя. Тобто в грі є декілька основних персонажів, за яких має грати гравець. Події гри відбуваються у вигаданому світі, хоча за основу віртуальних конфліктів були взяті громадянська війна в Сирії, Іракська війна, а також збройний конфлікт на сході України. В цій грі військовий спецпризначенець має виконати свої завдання для перемоги ворога.

Сам героїзм смерті полягає в тому, що гравець грає персонажем, який є воїном військ спеціального призначення — адже такі війська в кожній країні світу вважаються елітними якраз через складність їх бойових завдань та високого

смертельного ризику. Це, в прямому сенсі, героїчна професія з героїчною смертю. Власне, після повного проходження гри «Call of Duty: Modern Warfare» гри, персонажа вбивають в спину, закінчуючи так саму гру. Він помирає, як герой, виконуючи завдання, покладене на нього державою.

Окремої уваги в цій самій грі вартий навик, що має головний герой під назвою «Мученик». Головна особливість цього навику — це те, що герой під час смерті підриває гранату, тим самим збільшуючи можливість перемоги сторони, яка висвітлюється розробниками гри, як позитивна та звільняє захоплені міста від терористів.

В цьому навику відтворюється класичне воїнське кліше — у разі загрози життю військових товаришів та щоб не пропустити ворога або у разі смертельного поранення потрібно підірвати гранату, вчиняючи героїчну смерть у вигляді самопожертви.

У іншій популярній комп'ютерній грі під назвою «Відьмак: Дике полювання» є навіть декілька головних персонажів, які жертвують своїм життям заради порятунку інших. Важливо зазначити, що гра «Відьмак: Дике полювання» побудована за мотивами популярного у світі циклу книг польського письменника Анджея Сапковського «Сага про відьмака» у жанрі фентезі. Тобто смерті, які будуть відбуватися в грі, зумовлені розкритою психологією персонажів, як надзвичайно важливі сюжетні ходи.

Ця гра побудована таким чином, що від дій гравця протягом гри залежить фінал. Тобто, в одній з можливих сюжетних кінцівок гри одна з головних персонажок на ім'я Циріла жертвує своїм життям для порятунку світу. За сюжетом гри їй потрібно було вистрибнути в портал у інший всесвіт, де вона повинна перемогти загрозу для людського існування. Тобто в одному з можливих для гравця фіналів, Циріла має пожертвувати собою та своїми силами задля порятунку світу від можливої стихійної катастрофи. Коли Циріла приносить себе в жертву, вона стає героєм, хоча про її героїзм будуть знати лише найближчі.

Друга героїчна смерть у грі «Відьмак: Дике полювання» належить персонажу Весимиру. В книзі, за мотивами якої була розроблена комп'ютерна гра, та безпосередньо в самій грі, Весимир був наставником головного героя Геральда та його підопічної Циріли. У грі персонаж Весимир помирає в битві з ельфами, які виступають як негативні персонажі, для того, щоб затримати їх та дати головним героям час для відступу.

Сам Весимир був наслідком генетичної мутації, тобто він був вже людиною похилого віку, але все одно мав фізичну змогу прожити ще щонайменше 80 років. Це говорить про те, що рішення пожертвувати собою та прийняти цю героїчну смерть, було свідомим.

Також етичну дилему, яку намагається вирішити персонаж, можна зустріти у відеогрі «Detroit: Become Human». Ця гра також побудована за принципом, що від дій гравця залежить фінал історії. І в одному з можливих варіантів завершення гри андроїд на ім'я Кера стає девіантною. Вона є звичайним андроїдом, тобто роботом-гуманоїдом, мета якого діяти як людина, але не бути нею, щоб залишатися в нижчому стану обслуговуючого персонажу, усвідомлює свою людяність. Проте втікаючи від переслідування разом з іншим андроїдом, Кера до останнього бореться для того щоб захистити дівчинку-андроїда Алісу. Вона приймає рішення пожертвувати собою заради порятунку іншого андроїда, усвідомлюючи власний моральний обов'язок.

Інша популярна відеогра «Mass Effect 3» має навіть декілька варіантів з самопожертвою головного персонажа Шепарда. У грі офіційно заявлено шістнадцять варіантів кінцівок, з яких щонайменше чотири передбачають обов'язкову самопожертву Шепарда.

Таким чином на прикладі одного з найбільш популярних способів дозвілля XXI ст. — відеоіграх — можна побачити, що архетип героїзації смерті зараз не просто на маргінезі, але й прямо присутній, як основна частина людського щоденного дозвілля. Це явище безумовно є продуктом колективного несвідомого, а також далі відтворює знайомі архетипичні патерни.

Очевидно, що явище героїзації смерті є характерною компонентою сучасної масової культури у вигляді відеоігр. В тому числі з причини того, що героїчна смерть провокує людей на сильні емоції та безповоротно впливає на сюжет.

Згідно юнгіанському вченню, відеоігри, як продукт сучасної масової культури, продовжують відтворювати героїчні архетипи, які були закладені тисячі років тому. Тому зрозумілим є причина за якої героїчні смерті досі знаходять своє місце в сюжетах найбільш популярних ігр.

Іншим популярним видом доступного дозвілля серед людей по всьому світу без перебільшення є комікси та їх всесвітньо відомий японський різновид — манга. Загалом, комікси, як різновид книжно-журнальної ілюстрації, стають широко популярними в Сполучених Штатах Америки наприкінці XIX ст., але так званий «Золотий вік» коміксів починається в XX ст. В XX ст. остаточно формуються найбільш популярні жанри в коміксах, а також утворюються студії з виробництва, коміксів, які існують і в XXI ст. [61].

На іншій стороні світу, в Японії також у XX ст., після завершення Другої світової війни набирають популярність комікси під назвою «манга». І хоча спочатку вони не отримують світової популярності, але при екранізації у вигляді мультиплікації аніме, фанати починають звертатися до джерел сценарію аніме. Так, манга зі звичайного коміксу стає частиною національної традиції Японії та завойовує популярність у всьому світі. Вже в 2019 році, в США галузевий аналітик М. Гріп представив дані, що показують, що вперше за кілька десятиліть на ринку США домінували не традиційно американські щомісячні комікси у жанрі супергероїв, а графічні романи та торгові книги у м'якій обкладинці інших жанрів, а також японська манга та книги, натхненні мангою [71].

Не дивно, що у такого популярного виду дозвілля, як комікс, відображається традиційний мономіф та характерні для нього пригоди героя, про які пише дослідник міфології, юнгіанець Дж. Кемпбелл в роботі «Тисячолікий герой» [18]. А отже і базовий культурний архетип героїчної смерті з необхідністю буде присутній в коміксах та мангах.

Манга, як жанр літератури, має багато жанрів для різної цільової аудиторії. Одним з найбільш популярних жанрів є сьонен, призначений для перегляду хлопчиками молодшого підліткового віку. Але оскільки геройський мономіф в сьонен-манзі є найбільш розкритим з усіх інших різновидів манг, то манги такого жанру є найбільш популярними, культовими та улюбленими людьми різної статі, віку та соціального статусу.

Наприклад, класична сьонен-манга «Атака титанів» розповідає історію героя Ерена Йегера. Він проходить усі необхідні стадії для становлення, як герой, щоб зрештою прийняти рішення, яке з необхідністю призведе до його загибелі, але врятує світ. Для порятунку людей від жорстоких велетнів, Йерену потрібно було самому стати таким велетнем, оскільки він знав, що коли сам почне знищувати людство, людям доведеться об'єднатися для подолання загрози, що йде від Йерена і після його смерті настане мир.

Інша популярна манга під назвою «Наруто» стала справді життєствердливою для кількох поколінь молодих людей. Ця манга виявилася дуже популярною як у Японії, так і за її межами. На момент виходу 72-го тому, продажі якого склали 1,204 млн екземплярів, стало відомо, що сумарний продаж томів перевищив 205 млн екземплярів. У Сполучених Штатах Америки, манга «Наруто», ліцензована видавництвом Viz Media, регулярно потрапляє до списків бестселерів, а 2006 року її продажі становили майже 10% всіх продажів манги у країні [63].

І саме в цій манзі також присутня героїчна смерть одного з головних персонажів — Ітачі Учіха. За сюжетом манги Ітачі Учіха знищив майже весь свій клан, залишивши в живих тільки свого молодшого брата Саске. Після цього вчинку його було визнано небезпечним злочинцем, а Саске поставив за мету свого життя його вбивство. Драма та героїзм Ітачі проявляється в тому, що Ітачі був подвійним агентом, який знав, що або його клан знищить все поселення, або йому доведеться знищити увесь клан. Ітачі приймає рішення вбити свій клан і єдиний, кого він залишає в живих — його молодший брат Саске. Зрештою, Ітачі помирає від руки свого брата.

Тобто персонажу Ітачі довелося зробити складний морально-етичний вибір, щоб зрештою прийняти свою смерть, як герой, хоча про цей героїзм зрештою не стало відомо всьому світу в «Наруто». Але для глядачів Ітачі назавжди залишиться прикладом непересічної відваги, хоробрості, внутрішньої сили та стійкості.

Також приклад героїчної смерті можна побачити в найпопулярнішій манзі світу — «One Piece». З моменту свого випуску «One Piece» став найпопулярнішою мангою в Японії та однією з найпопулярніших манг у всьому світі. У 2021 р. стало відомо, що сумарні продажі томів «One Piece» перевищили 490 млн екземплярів, що ставить мангу «One Piece» на друге серед коміксів за кількістю продажів у світі. За цим показником манга «One Piece» обійшла комікси про Бетмена і поступилася лише історії про Супермена [69]. Не дивно, що в такій популярній манзі присутній давній, культурно закріплений архетип героїчної смерті. Один з головних героїв цієї манги Ейс мав пожертвувати собою, щоб врятувати свого молодшого брата.

У популярних коміксах на Заході можна віднайти багато прецедентів героїчної смерті, але проявляється вона зовсім іншим чином, ніж це прийнято у мангах Східного гатунку. Для позначення смерті героя в коміксі навіть використовується таке поняття як «смерть у коміксі». Що означає, що насправді герой не помирає, а повернеться в найближчих випусках коміксів. В такому випадку героїчна смерть постає як елемент сюжету та привернення уваги публіки.

Так було у випадку з популярним по всьому світу персонажем Суперменом. Згідно з коміксами, він помирав цілих 5 разів. Звичайно, що кожна смерть супергероя у всесвіті коміксів передбачається, як героїчна, адже герой гине у бою за порятунок людства та близьких людей.

Іншими відомими прикладами героїчних смертей можуть стати смерті персонажів Джин Грей, Капітан Америка, Людина-павук, Росомаха, СокоLINE око тощо. Всі вони помирали по декілька разів, щоб відродитися через декілька років у нових випусках. Зрештою, можна припустити, що така гра авторів

коміксів може бути спробою викликати сильні емоції у фанатів, щоб згодом отримати більший прибуток на майбутніх роботах. Навіть самі персонажі коміксів західного виробництва озвучували своє ставлення до частих воскресінь. Наприклад, герой всесвіту «Marvel Comics» Професор Ікс говорив, що у раю для мутантів немає воріт з перлин, а є лише двері, що обертаються, натякаючи на можливість воскресіння персонажів, які за задумом не мають здатностей до воскресіння.

На цьому прикладі загалом можна побачити відмінність між західним та східним менталітетами у ставленні до героїчної смерті персонажа. Ймовірно, на Заході смерть героя та його подальше воскресіння сприймаються як норма, оскільки головними персонажами популярних коміксів як правило є супергерої. Вони відрізняються від людей не тільки своїми здібностями, але і стійкістю до смерті. В той час як героями коміксів на Сході, в мангах, головними героями часто є звичайні люди, навіть якщо вони наділені надзвичайними можливостями або є потомками особливих родів. Тому і помирають вони як люди, хоча, і пройшовши шлях героя, роблять це героїчно, рятуючи близьких людей та цілий світ.

Можна зробити висновок, що комікси є дійсно розповсюдженим видом дозвілля та різновидом масової культури XXI ст. І у найбільш популярних коміксах та мангах можна віднайти відтворення культурного архетипу героїчної смерті. І хоча ставлення до смерті героя на Сході та на Заході є відмінним, але сам акт самопожертви, як найвищої чесноти, є важливим елементом для формування світогляду для багатьох людей по всьому світу.

ВИСНОВКИ

Героїзація смерті — один з вагомих та провідних мотивів як міфів стародавніх культур, так і сучасної популярної культури. Тому в межах даної роботи була проведена спроба відстежити передумови створення такого простору, в якому смерть сприймається не лише як природна частина людського життя, як його логічне завершення, але й наділяється вищою метою та романтизується. Попри значне поширення у популярній культурі цього лейтмотиву дана робота мала на меті підкреслити недостатність та неповність розкриття вищерозглянутої проблематики у гуманітарній сфері наукового знання.

У сучасній дослідницькій філософській літературі проблема героїзації смерті, як правило, лише трохи намічена декількома сучасними соціологами та філологами. Такий стан речей породжується загальною оманливістю дослідників щодо незначущості феномену героїзації смерті та його впливу на загальнолюдську культуру. Варто також зазначити про необхідність більшої кількості філософських досліджень у даній сфері, оскільки саме філософський аналіз може надати всестороннє охоплення теми, забезпечуючи можливість проведення міждисциплінарного дослідження.

Підсумовуючи вищевикладений матеріал, варто зазначити, що в ході виконання роботи було досягнуто мету дослідження. А саме: у дослідженні було з'ясовано, що героїзація певних видів смертей притаманна людству від найдавніших часів. Важливо, що у більшості суспільств існувала різниця у ставленні до різних видів смерті в залежності від обставин смерті та її наслідків.

Наприклад, самогубство в цілому не схвалювалося і досі не схвалюється в більшості суспільств, але акти самогубства заради пожертви собою в ім'я високих ідей у всі часи збуджували увагу спостерігачів таких самогубств.

Окремі випадки героїчної смерті в цілому є культурно необхідними та інституційно вимагаються від індивідів. Наприклад, самопожертви на війні. Такі героїчні смерті знаходять своє відображення у фольклорі та навіть у повсякденній мові. Їх інституалізація призводить до появ меморіалів,

присвячених героїчним смертям. Також такому типу самопожертви навчають на уроках з національно-патріотичної підготовки в школах, позашкільних та молодіжних організаціях, а також у закладах військової освіти та безпосередньо у військових частинах.

Також в межах вивчення героїчної смерті можна виділити явище під назвою «соціальне вбивство». Переосмисленого старого економічного поняття «соціальне вбивство», яке було запропоноване в цій роботі, допомагає відділити від самогубства акти неістинного самогубства, де очевидним був соціальний примус. Таким чином, розмежування окремих типів героїчної смерті стає більш продуктивним.

Загалом відмінність у ставленні до різних типів героїчних смертей у вигляді загальнолюдського та інституційного схвалення може пояснюватися через категорії «користі» та «шкоди», а також моралі, заснованій на чесноті корисної соціальної поведінки. Тобто героїчна смерть, як така, що має наслідком необхідну користь для соціуму, має бути соціально схвалена для формування у індивідів відповідного ставлення та готовності до вчинення такої самої самопожертви.

В історичній ретроспективі можна побачити, що людей, які померли героїчно, як правило всіляко шанують, тим самим показуючи приклад живим. Для героїв впродовж тисяч років і до сьогоднішнього дня проводять більш пишні поховальні обряди. Їх імена закарбовуються, тим самим породжуючи у свідомості живих уявлення про те, що героїчна смерть також виступає способом досягнення певного типу безсмертя, що є особливо значущим для авраамічних релігій, а отже і для всього західного світу. Також люди, які вчинили героїчну смерть, залишаються в культурному просторі

Було також показано на прикладах найбільш популярних фільмів, книг, комп'ютерних ігор та коміксів як героїчна смерть залишається популярним культурним архетипом в продуктах сучасної масової культури. Такі смерті є необхідною компонентою, що не тільки рухає сюжет, але і додає йому драматичності та звеличує імена окремих персонажів. Навіть у відеоіграх, де

здавалось би, сенс закладений саме в тому, щоб вижити та виграти, творці залишають для гравців можливість пожертвувати персонажем задля іншого розгортання сюжету. Такі сюжетні кінцівки присутні в найбільш популярних іграх світу.

Архетип героїчної смерті також активно використовується у найбільш популярних коміксах та мангах світу. І хоча західне та східне ставлення автора коміксів до смерті героя відрізняється, але загалом суть героїчних смертей залишається незмінною — звеличення персонажа та викликання сильних емоцій у читача. Тобто сам акт самопожертви представляється в коміксах, як найвища людська чеснота. А тому продовжує бути важливим елементом для формування світогляду для багатьох людей по всьому світу для відтворення подібних патернів у майбутньому.

Беручи до уваги висновки та специфіку дипломної роботи, варто зауважити, що розглянута тема може бути надалі продовжена наступними дослідженнями. Це підтверджує як актуальність, так і новизна дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Али-заде А. Исламский энциклопедический словарь / Абдулкерим Али-заде. — Москва: Ансар, 2007. — 400 с.
2. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти / Филипп Арьес. — Москва: Прогресс-Академия, 1992. — 526 с.
3. Бердяев Н. А. О самоубийстве [Электронный ресурс] / Н. А. Бердяев // — 1931. — Режим доступа до ресурсу: [https://ru.wikisource.org/wiki/О_самоубийстве_\(Бердяев\)](https://ru.wikisource.org/wiki/О_самоубийстве_(Бердяев)).
4. Биша М. Физиологические исследования о жизни и смерти / Мари Биша. — Санкт-Петербург: Типография И.И. Глазунова, 1865. — 458 с.
5. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / Макс Вебер. — Москва: АСТ, 2021. — 352 с.
6. Голубев Д. А. Критерии героической смерти в англоязычной и русскоязычной картинах мира / Дмитрий Алексеевич Голубев. // Вестник Костромского государственного университета. — 2007. — №2. — С. 80-85.
7. Гесіод. Походження богів. Роботи і дні. Щит Геракла / Гесіод. — Київ : Апріорі, 2018. — 136 с.
8. Грейвс Р. Иудейские Мифы. Книга бытия / Роберт Грейвс. — Москва : Б.С.Г.-ПРЕСС, 2002. — 462 с.
9. Гроллман Э. Суицид: превенция, интервенция, поственция / Э. Гроллман; пер. с англ. // Суицидология: Прошлое и настоящее: Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах. — 2001. — с. 270-352.
10. Демидов А. Б. Феномены человеческого бытия / Александр Борисович Демидов. — Минск : Экономпресс, 1999. — 180 с.
11. Добаев И. П. Исламистский «Шахидизм»: мученичество или терроризм? / Игорь Прокопьевич Добаев. // Мусульманский мир. — 2018. — №2. — с. 15–26.

12. Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд / Э. Дюркгейм; пер, с фр. с сокр.; Под ред. В. А. Базарова. – Москва : Мысль, 1994. – 399 с.
13. Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона. — Санкт-Петербург : Брокгауз-Ефронъ, 1913. — Т. 15 : Том пятнадцатый. Трани — Шемини-Ацерет. — 960 стб.
14. Енциклопедія історії України. – Київ : Наук. думка, 2018. — Т. 1 : Україна-Українці. — 608 с.
15. Эпос о Гильгамеше. — Москва : Азбука, 2021. — 176 с.
16. История первобытного общества. Общие вопросы. Проблемы антропосоциогенеза / ред. Ю. Бромлей. — Москва : Наука, 1983. — Т. 1. — 432 с.
17. Исупов К. Г. Русская философская танатология / Константин Глебович Исупов. // Вопросы философии. — 1993. — №3.
18. Кемпбел Дж. Герой із тисячею облич / Джозеф Кемпбел. — Київ : Альтернативи, 1999. — 392 с.
19. Киселев Д. Н. Клинико-социальные характеристики лиц, совершивших попытку самоубийства, и организация скорой суицидологической помощи : дис. канд. мед. наук : 14.01.06 / Киселев Дмитрий Николаевич. — Москва, 2019. — 179 с.
20. Кюблер-Росс Э. О смерти и умирании / Элизабет Кюблер-Росс. — Москва : София, 2001. — 355 с.
21. Лау И.-М. Практика иудаизма в свете устной Торы / Израэль-Меир Лау. — Тель-Авив : Масада, 1996. — 460 с.
22. Луначарский А. В. Несколько мыслей о самоубийствах [Электронный ресурс] / А. В. Луначарский // Удар. — 1927. – Режим доступа до ресурсу: <http://lunacharsky.newgod.su/articles/neskolko-myslej-o-samoubijstvah/>.
23. Любов Е. Б. К истории отношения общества к суициду / Е. Б. Любов, П. Б. Зотов // Суицидология. — 2017. — № 4. — с. 9-30.
24. Малиновский Б. Магия, наука и религия / Бронислав Малиновский. — Москва : Рефл-бук, 1998. — 304 с.

25. Мечников И. И. Этюды оптимизма / Илья Ильич Мечников. — Москва: Наука, 2013. — 327 с.
26. Мифы народов мира. Энциклопедия : [в 2-х т.]. — Москва: Советская энциклопедия Т.1: А-К. — 1980. — 672 с.
27. Мифы народов мира. Энциклопедия : [в 2-х т.]. — Москва: Советская энциклопедия Т.2: К-Я. — 1980. — 720 с.
28. Новый завет и Псалтырь. — К., 1991. — 350 с.
29. Пантелеев А. Д. Мученичество и самоубийство: проблемы восприятия раннего христианства язычниками / А. Д. Пантелеев. // Проблемы истории, филологии, культуры. — 2007. — с. 136-145.
30. Петев Н. И. Самоубийство в некоторых религиозных системах как потенциально положительный и индифферентный феномен / Н. И. Петев // Вестник Северного (Арктического) федерального университета. — 2019. — с. 119-131.
31. Петрухин В. Мифы о загробном мире / Владимир Петрухин. — Москва : ЛитРес, 2009. — 647 с.
32. Платон. Федон / Платон; пер. з давньогр. Й. Кобіва // Платон Діалоги. — Київ : Основи, 1999. — с. 234-292
33. Положий Б. С. Суицидология как мультидисциплинарная область знаний / Б. С. Положий // Суицидология. — 2017. — № 4. — с. 3-9.
34. Поховально-поминальний обряд іраномовних номадів (міждисциплінарний підхід) / Г. В. Вертієнко // Сходознавство. — 2008. — № 41-42. — с. 3-13.
35. Сапіга В. К. Українські Народні свята та Звичаї / В. К. Сапіга. — Київ : Т-во «Знання України», 1992. — 112 с.
36. Словарь египетской мифологии / упоряд. Н. Швец. — Москва : Центрполиграф, 2008. — 256 с.
37. Словник української мови у 20 томах [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://slovnuk.me>.

38. Сорокин П.А. Самоубийство как общественное явление / пер. с англ. // Социологические исследования. — Москва, 2003. — № 2. — с. 104-115
39. Суицидальное поведение и религиозность / В. Э. Пашковский, В. К. Шамрей, А. Г. Сафронов та ін. // Суицидология. — 2015. — № 3. — с. 30-41.
40. Трегубов Л. З. Эстетика самоубийства [Электронный ресурс] / Л. З. Трегубов, Ю. Р. Вагин. — 1993. — Режим доступа до ресурсу: https://royallib.com/read/tregubov_lev/estetika_samoubiystva.html#0.
41. Уїлбер К. Трамп і епоха постправди / Кен Уїлбер. — Львів: Terra Incognita, 2019. — 136 с.
42. Чхартишвили Г. Писатель и самоубийство / Г. Чхартишвили. — Москва : Захаров, 2006. — 463 с.
43. Шнейдман Э. Душа самоубийцы [Электронный ресурс] / Э. Шнейдман. — 2001. — Режим доступа до ресурсу: https://royallib.com/book/shneydman_edvin/dusha_samoubiytsi.html.
44. Шпильрейн С. Психоаналитические труды / Сабина Шпильрейн. — Ижевск: ERGO, 2008. — 474 с.
45. Щепановская Е. М. Генезис и классификация мифологических архетипов: культурфилософский подход : дис. канд. фил. наук / Щепановская Елена Михайловна. — СПб, 2011. — 274 с.
46. Мытарства блаженной Феодоры — Київ : Свято-Успенська Києво-Печерська Лавра, 2015. — 72 с.
47. Юнг К. Концепция коллективного бессознательного [Электронный ресурс] / К.Г. Юнг — Режим доступа до ресурсу: https://royallib.com/book/yung_karl/kontseptsiya_kollektivnogo_bessoznatelnogo.html.
48. Avengers: Endgame (2019) [Электронный ресурс] // The Numbers. — 2019. — Режим доступа до ресурсу: [https://www.the-numbers.com/movie/Avengers-Endgame-\(2019\)#tab=summary](https://www.the-numbers.com/movie/Avengers-Endgame-(2019)#tab=summary).

49. Bannatyne L. Halloween: An American Holiday, An American History, Facts / Lesley Bannatyne. — Gretna : Pelican Publishing Company, 2006. — 180 с.
50. Berlin - Washington, 1800-2000: Capital Cities, Cultural Representation, and National Identities [Электронный ресурс] // Cambridge University Press. — 2005. — Режим доступа до ресурсу: https://books.google.com.ua/books?id=OA-yi2sUDT4C&pg=PA145&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.
51. Box Office History for Harry Potter Movies [Электронный ресурс] // The Numbers — Режим доступа до ресурсу: <https://www.the-numbers.com/movies/franchise/Harry-Potter#tab=summary>.
52. Clark E. E. Indian legends from the northern Rockies / Ella E. Clark. — Norman : University of Oklahoma Press, 1966. — 389 с.
53. Durbin E. Personal Aggressiveness and War [Электронный ресурс] / E. Durbin, J. Bowlby. — 1939. — Режим доступа до ресурсу: <https://books.google.com.vc/books?id=6QNFAQAAQBAJ&hl=ru>.
54. Feifel H. The Meaning of Death / Herman Feifel. — McGraw Hill Book Co.: New York City, 1965. — 351 с.
55. Franz A. Psychoanalytic Pioneers / Alexander Franz. — Piscataway : Transaction Publishers, 1995. — 630 с.
56. Global Video Game Consumer Population Passes 3 Billion [Электронный ресурс] // DFC Intelligence. — 2020. — Режим доступа до ресурсу: <https://www.dfcint.com/global-video-game-consumer-population/>.
57. Gould J. Understanding Prayer for the Dead: Its Foundation in History and Logic / James J. Gould. — Cambridge: Cascade Books, 2016. — 258 с.
58. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. S. Wehmeier. 6th ed. — Oxford: Oxford University Press.
59. Indigenous festivity dedicated to the dead [Электронный ресурс] // United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. — 2008. — Режим доступа до ресурсу: <https://ich.unesco.org/en/RL/indigenous-festivity-dedicated-to-the-dead-00054>.

60. Jones E. The Life and Work of Sigmund Freud / Ernest Jones. — New York City : Basic Books, 1953. — 537 с.
61. Ken Q. The New Ages: Rethinking Comic Book History [Электронный ресурс] / Quattro Ken. — 2004. — Режим доступа до ресурсу: <http://www.comicartville.com/newages.htm>.
62. Longman Dictionary of English Language and Culture. — Harlow : Longman, 2002. — 1568 с.
63. Loo E. Naruto is 5th Shueisha Manga with 100 Million+ Copies in Print [Электронный ресурс] / Egan Loo // ANIMENEWSNETWORK. — 2010. — Режим доступа до ресурсу: <https://www.animenewsnetwork.com/news/2010-04-26/naruto-is-5th-manga-with-100-million+copies-in-print>.
64. Lynch P. A. African mythology, A to Z / Patricia Ann Lynch. — 2-ге вид. — New York : Chelsea House, 2010.
65. Mackie J. L. Ethics: Inventing Right and Wrong [Электронный ресурс] / J.L. Mackie. // Pelican books. — 1977. — Режим доступа до ресурсу: https://books.google.com.ua/books/about/Ethics.html?id=0ym2XdujHsMC&redir_esc=y.
66. Mark J. J. The Myth of Adapa [Электронный ресурс] / Joshua J. Mark // World History Encyclopedia. — Режим доступа: <https://www.worldhistory.org/article/216/the-myth-of-adapa>.
67. McMahan J. The Morality of War and the Law of War [Электронный ресурс] / J. McMahan. — 2008. — Режим доступа до ресурсу: <http://jeffersonmcmahan.com/wp-content/uploads/2012/11/MWLW-proof1.pdf>.
68. Morris I. Death-ritual and social structure in classical antiquity / Ian Morris. — Cambridge : Cambridge University Press, 1992. — 288 с.
69. One Piece manga has sold 490 million copies surpassing Batman! [Электронный ресурс] // ONE PIECE Fanpage. — 2021. — Режим доступа до ресурсу: <https://www.opfanpage.com/2021/07/19/one-piece-manga-has-sold-490-million-copies-surpassing-batman/>.

70. Oxford Dictionary of English. — 2-ге вид. — Oxford : Oxford University Press, 2002. — 1656 с.
71. Salkowitz R. Surprising New Data Shows Comic Readers Are Leaving Superheroes Behind [Электронный ресурс] / Rob Salkowitz // Forbes. — 2019. — Режим доступа до ресурсу: <https://www.forbes.com/sites/robsalkowitz/2019/10/08/surprising-new-data-shows-comic-readers-are-leaving-superheroes-behind>.
72. Smith R. Ancestor Worship in Contemporary Japan / Robert J. Smith. — Stanford : Stanford University Press, 1974. — 296 с.
73. The Oxford Dictionary of Philosophy. — Oxford : Oxford University Press, 2002. — 416 с.
74. Vernon G. M. Myth-Conceptions About Death / Glenn M. Vernon, William D. Payne // Journal of Religion and Health. — 1973. — Т. 12, № 1. — с. 63-76.
75. 500 million Harry Potter books have now been sold worldwide [Электронный ресурс] // Wizarding World. — 2018. — Режим доступа до ресурсу: <https://www.wizardingworld.com/news/500-million-harry-potter-books-have-now-been-sold-worldwide>.